

LENGYEL ANDRÁS

Egy rendhagyó fegyverbarátság történeti sikere

IGNOTUS ÉS FERENCZI SZÖVETSÉGE

1

Ignotus Hugó (1869–1949) és Ferenczi Sándor (1873–1933) bő két évtizedes együttműködése az a történet, amelynek úgynevezett „lényegét” mindkettőjük interpretációjában (Ferenczi 1924, Ignotus 1933) ismerjük, de az, amit ők maguk erről elmondtak, mindmáig belevész néhány tudománytörténeti közhelybe, és sem e fegyverbarátság létrejöttének mélyebb magyarázata, sem összefüggően előadható részletei nem ismertek. (E megállapítás alól nem veszem ki a magam korai, bizonyos szempontból úttörő, ám a szakma által többnyire jelöletlenül hasznosított írását [Lengyel 1980] sem, pedig az legalább fölhívta a figyelmet néhány ide vágó alapszövegre és tényre.) Evidensnek vesszük egy író-újságíró és egy orvos egyáltalán nem szokványos egymásra találását, s rejtve marad, mi tette lehetővé ezt, s mi adja történeti jelentőségét. A freudi mélylélektan, a pszichoanalízis világméretű térhódítása utólag persze igazolja ezt az együttműködést, s, legalábbis látszólag, evidenssé is teszi azt, ami történt. Valójában azonban mindkét részről rizikós választás eredménye volt az együttműködés, s egyikük opciója sem nélkülözte a nagy melléfogás intellektuális kockázatát. Ignotus egy peremen mozgó, a *mainstream* orvostudományba betörni nem tudó, furcsa, már-már különc, önmagát és helyét igazában még csak keresgélő ideg orvos mellé állott, Ferenczi pedig egy „szakmán kívüli” *outsidert* választott intellektuális partneréül. Hogy a pszichoanalízis gondolkodástörténeti pozíciója az lesz, ami lett, még nem lehetett tudni, s hogy ebben az útkeresésben Ferenczi legfontosabb támogatói nem a hazai orvosi szakmából kerülnek majd ki, hanem a művészvilágból, azt kockázat nélkül még feltételezni sem lehetett. Hogy az együttműködés mindkettőjüknek mégis „bejött”, az egyszerre volt kulturális „ösztoneik” és kvalitásaik gyümölcse – s egy mélyebben fekvő nagy történeti trend rejtve beérő dinamikájának a következménye. Akár csak egy évtizeddel korábban is ez az együttműködés nem jöhetett volna létre, s ha véletlenül mégis egymásba botlottak volna valahogy, az legföljebb különösebb jelentőség nélküli privát barátság maradt volna. A fegyverbarátság feltételeit az „idő” teremtettem meg. Az „alkat” s az elvontan fölfogott „tehetség” ehhez nem lett volna elegendő.

2

Ha az egymás felé vivő utakra vetünk egy futó pillantást, néhány dolog azonnal kiderül. Mindenekelőtt, bizonyos „alkati”, érdeklődésbeli adottságok már jóval az egymásra találás előtt mindkettőjükben megvoltak. Ignotus például érdeklődött a pszichológia iránt. Nemcsak „ösztönös”, gyakorlati pszichológus volt, aki írásaiban éppúgy, mint napi emberi kapcsolatainak alakításában figyelembe vette az „emberi lélek” sajátosságait, de egyik legjobb, ha éppen nem

a legjobb barátja az a Pikler Gyula (1864–1937) volt, aki jogbölcseletről egyre inkább pszichológussá vedlett át, s aki – akármilyen legyen is róla véleményünk – elég nagy hatású, professzionális pszichológusnak számított. Ignóus több nyilatkozatából tudjuk, hogy számára Pikler barát és orientációs pont is volt, Sőt van egy 1922-ben írott, majd pár évvel később, nyomtatékkal, újraközölt cikke (*Ady, a genie*), amely nem kevesebbet állít, minthogy három zsenit ismert közelebről: Adyt, Freudot s – Piklert. Ebben nemcsak az a figyelemre méltó, hogy e triászban Piklernek helye volt, de az is, hogy – már Freud jelentőségének ismeretében! – ebből a hármából Ferenczi neve hiányzik. Magyarán, a pszichológusok közül nemcsak Freud, de Pikler is előkelőbb helyet foglalt el értékrendjében, mint Ferenczi. S Pikler, aki fiatal professzorként az egyetemen oktatta is őt, a joghallgatót, időben jóval korábbi ismerettség és barátsága volt Ignóusnak, mint Ferenczi. Azaz lélektani orientációja nem a semmiből, s nem abban a pillanatban született meg, amikor Ferenczivel összeismerkedett. E vonatkozásban akkor már komoly előtörténete volt. De Ferenczi intellektuális tájékozódásában sem Ignóus volt az első, szakmán kívüli orientációs pont. Tudjuk, levelek is maradtak róla fenn, hogy a Pesti Hírlap nevezetes „Esti levelei”-nek írójával, Tóth Bélával (1857–1907) is kapcsolatot tartott – még hozzá akkori orientációjának megfelelően. Ferenczi persze akkor még nem az „igazi” Ferenczi volt, még csak egy publicitást kereső, sok mindenről érkező, intelligens „ismeretterjesztő”, még előtte volt Freud „fölfedezésének”, és saját „előtörténetének” útjait járta. De ami érdekes az „Effendi”-vel való kapcsolatában, az az, hogy már ekkor is a hivatalos, *mainstream* orvostudományból kifelé kereste a tájékozódást. S a közös pont, amely összekapcsolta a széleskörű, nagy tudással rendelkező, de mindenképpen egyedi észjárású, mondhatnánk deviáns Tóth Bélával, az – aligha véletlenül – a *spiritizmus* iránti érdeklődés. (Ez az érdeklődés, tudjuk, Ferenczinél később, „freudista” korszakában is fennmaradt.) Ami mindebből szempontunkból figyelemre méltó: már a pályakezdő, fiatal Ferenczi tájékozódása is ki-kilógott a modern *scientizmus* előfeltevés rendszeréből. Valami olyasmis is vonzotta, ami akkor az uralkodó orvostudományban nem számított paradigmaticusnak, sőt, inkább devianciaszámba ment. Paradox módon azonban éppen ez a deviancia-vállalás tette nyitottá az ugyancsak renitens, még egyáltalán nem kanonizált pszichoanalízis iránt is.

S mindkettőjükben megvolt az újat keresés intellektuális ösztöne, s az ehhez szükséges kockázatni merés. Ezt Ignóusnak A Hétnél betöltött szerepe igen sokrétűen és gazdagon demonstrálja. Nemcsak sokoldalú és termékeny tollforgató volt, de nagyon hatásos habitusformáló „modernizátor” is. Akinek legnagyobb teljesítménye éppen az (irodalmat is körülvevő, de a mindennapok alakulását is mélyen befolyásoló) mentális erőteré érzékelhető megváltoztatása volt. Új eszméket, képzeteket vitt be a közgondolkodásba. Képzetalakító író volt, akár „krónikát”, akár glosszát, akár színikritikát írt, avagy Emma asszony szerepében lépett föl. De az újat keresés és a kockázatni merés Ferenczinek is egész pályáját végig kíséri. Nemcsak oda mert állni a „megbotránkoztató” Sigmund Freud mögé, de voltaképpen egészen haláláig vállalta a céhes tudományon kívül állás valamennyi, nem mindig könnyen elviselhető következményét. S hogy ők ketten egymásra találhattak, abban ez a mindkettőjükben meglévő rokon attitűd el nem hanyagolható szempontként veendő számba.

Amiben pedig különböztek (mert sok mindenben kétségkívül különböztek), az, úgy látszik, valamiképpen komplementer szerepű volt.

3

Kapcsolatuk kezdeteiről mindketten írtak. Előbb, 1924-ben az Ignostus köszöntő Ferenczi (*Ignostus – a megértő*), majd, Ferenczi halálakor, 1933-ban Ignostus (*Búcsúztató*) is. A két viszszatekintés egybevág, megerősíti és kiegészíti egyik a másikat. Sajnos, az első találkozás időpontját és körülményeit egyikük sem adja meg, s amit már rendszeres összejárásukról, érintkezésükről mondanak, kronológiailag az sem túlzottan konkrét. Három időrendi fogódzóként szóba jöhető utalás kerül említésre, a Nyugat indulása (1908), Ferenczi „freudistává” válása (1909) és Berény Róbert itthoni föltűnése a Nyolcak körében (1911). Ignostus és Ferenczi személyes megismerkedésére ennek a három dátumnak a kereteiben kerülhetett sor, de hogy már 1908-ban ismerték volna egymást, annak valószínűsége csaknem semmi. Annyi persze tény: egyik, 1908 nyarán Freudnak is megküldött, s magyarul a Gyógyászat 1908. december 13-i számában publikált cikkében Ferenczi hivatkozott Ignostus egyik versére. Idézett belőle három sort: „Mint az ember, gyáva álma is, / Az élet úgy megtöri és veri, / Hogy üdvét megálmodni sem meri.” S azt állította, íme, a belletrisztika már „felfedezte az álmoferdítés és az álombéli cenzúra tényét”. Ez kétségteljesen annak bizonyítéka, hogy Ferenczi, legalább alkalmilag, figyelemmel kísérte Ignostus irodalmi munkásságát, s érdeklődött iránta. Ebben azonban nem állott egyedül, Ignostus akkor már a kor egyik legismertebb irodalmára volt, rendszeres saját olvasóközönsséggel, s jelentős alkotók (pl. a már „igazi” Ady) vallották hívének magukat. Ám azt, hogy ez az érdeklődés kölcsönös lett volna, semmi nem bizonyítja. Az 1909-ben történt megismerkedésnek a valószínűsége kicsit nagyobb. (Freud és Ferenczi levelezésének német nyelvű kiadásában az egyik jegyzet egy 1909-es levél kapcsán arról beszél, hogy Ferenczi a Royal szálló kávézójában szokott találkozni barátaival, pl. Ignostussal [SF/FSlev I/1: 127.]. Forrását azonban ez a jegyzet nem adja meg, s ha nem is zárható ki, hogy 1909-ben már csakugyan történtek ilyen találkozások Ferenczi és Ignostus közt, ez az időpont, mindent összevetve, túl korainak látszik. Alighanem csak jegyzetírói extrapoláció ez még, nem több.) Az sem zárható ki, hogy 1910-ben már csakugyan ismerték egymást. 1910. május 18-án Ferenczi levelet írt Freudnak, s ebben egyebek közt így tájékoztatta mesterét: „Viszont ifjú szigorlatozók egy kisebb körének (7–8 ember) mégis megtartom a kurzust ingyen. [...] Ezek az ifjú emberek tele vannak lelkesedéssel a pszichoanalízis eszméje iránt, 2-3 talán meg is ragad. A kurzusba bevonok három nem-orvost is (egy pedagógust, egy irodalmárt és a Nemzeti Színház főrendezőjét) és négy héten át, hetenként háromszor este kilenc-től tizenegyig adok elő nekik.” (SF/FSlev I/1: 278.) Az „irodalmárt” a közreadók jegyzete Ignostussal azonosítja. Lehet, hogy ez az azonosítás helyes, de, sajnos, bizonyíték nincs rá. A kapcsolat első, explicit dokumentuma Ignostus 1911 júniusában, Lovranában írott, s a Nyugat július 1-i számában megjelent *Tengerparti alkonyat* című verse. Ennek ajánlása, sokat mondó módon, *Ferenczi Sándornak szól* – s ez már mindenképpen figyelemre méltó. Több szempontból is. (1) Verset (általában írást) csak egy már létező, s valamilyen szempontból fontos ismeretség alapján szokás valakinek ajánlani. (2) E vers jó, sőt fontos vers, jelentősége van annak, hogy versét a költőként már csak ritkán megszólaló Ignostus éppen kinek ajánlotta. (3) A *Tengerparti alkonyat* jellegzetesen önértelmező, mondhatnánk, „analitikus” vers, költői önmeghatározás. Méghozzá a kérdéssé vált én önreflexiója, lírai dokumentálása. (4) Ez arra vall, hogy a vers mögötti kapcsolat nem szokványos, hétköznapi ismeretség volt, hanem egy adott nézőpontból kiinduló, egymás felé közelítő magatartás függvénye. A vers írója és címzettje között kimutatható bizonyos közös beállítódás, közös problémaérzékelés. 1911-ben tehát, Berény Róbert Párizsból való hazatérése után, valamikor az év második felében

már mindenképpen megvolt az érdelemi érintkezés. Ezt nemcsak a Berény-villa kertjében zajló összejövetelek explicit emlegetése valószínűsíti, sőt igazolja, de az az együttműködés is, amely Ferenczi és a Nyugat között kétségbevonhatatlanul kialakult.

Előrekeltezve, 1912-es évjellel ugyanis két olyan kötet is megjelent a Nyugat kiadványai között, amelyekről a döntés és az előkészítő munka, majd, legalábbis az egyik esetben, a nyomdai realizálás is mindenképpen 1911 második felében történt, s ezek megvalósulása Ignotus hathatós támogatása nélkül nem lett volna megoldható. Az egyik Ferenczi Sándornak a *Lelki problémák a pszichoanalízis megvilágításában* című könyve volt, a másik pedig Sigmund Freud (Ferenczi fordította) *Pszichoanalízis* című munkája. E két könyv kiadása olyan horderejű állásfoglalás volt a pszichoanalízis mellett, hogy belső és nagyon tudatos és eltökélt szándék nélkül, „véletlenszerűen” nem következhetett be. S nemcsak az bizonyos, hogy a kéziratokat Ferenczi „hozta”, de az is, hogy a Nyugaton belüli erőviszonyok ismeretében más, mint Ignotus, nem lehetett a két kötet kiadásának kiharcolója. A Nyugat anyagilag igen nagy mértékben Hatvany Lajos pénzétől függött, ugyanakkor a „makacs”, elképzeléseit tűzönvízen keresztül vinni akaró Osvát és a Nyugatot finanszírozó Hatvany folyamatosan harcban állottak. Hatvany bizalmasa s a harcoló felek közötti közvetítő pedig Ignotus volt. Itt s most főlegesen volna részletekbe menően rekapitulálni az egyébként jól dokumentált Osvát-Hatvany küzdelem (vö. Láng József jegyzetével = Ady 1973: 437–501.) történetét, elegendő azt leszögezni, hogy a Nyugat fönmaradásának biztosítéka – anyagi értelemben – Ignotus volt. Ő volt az, aki vagy Hatvany további „meggyőzésével”, vagy, ha ez már Osvát miatt végképp lehetetlenné válik, Hatvany pénzének más forrásokból való pótlásával ezt az anyagi alapot biztosítani tudta s akarta. (A Nyugat íróinak Osvát mellett kiállása szép „szerzői” gesztusnak tekinthető, de Ignotus folyamatos manőverezése nélkül öngyilkossághoz vezetett volna. Tetszik vagy sem, tény, egy prosperáló folyóirathoz nemcsak szerző és kézirat, de pénz is kell. Pénz nélkül a kézirat vagy papírkosárba kerül, vagy meg sem születik. Esetleg, a mégis megszülető jó kéziratok belevesznek a piac kitermelte rossz kéziratok tengerébe, s fölismerhetetlenné válva elmerülnek abban.) S az alternatíva: Hatvany pénzével vagy Hatvany pénzét Ignotus erőfeszítéseinek eredményeként valami más külső forrásból pótolva fönntartani a Nyugatot, jól adatható. Az egyik pólust Ignotus már 1910 nyarán nyilvánosan is megnevezte: „Ha azt firtatják, hogy honnan veszi a Nyugat a pénzét, – hát igenis, azt Hatvany Lajos adja [...]. Hatvany nekünk kiadónk, és ideális kiadó, akinek nem kell sem címekeket szereznünk, sem állami megrendeléseket kijárnunk, sem nála való alkalmaztatásunkért másokban piszkálódunk.” (Ignotus 1910: 1003., idézi Buda 2000: 28.) Az alternatíva másik pólusát pedig 1912 nyarán érhetjük tetten, amikor, valamiképpen már megteremtve Hatvany pénzének pótlását, ő maga lett, megtartva főszerkesztői posztját, a *laptulajdonos* is. Az átmeneti időkben pedig (s szempontunkból most ez a fontos) ő volt a mérleg nyelve. Ilyen vagy olyan forrásokból, de Ferenczi és Freud könyvének kiadásával ő optált a pszichoanalízis mellett.

De hogyan figyelhetett föl Ferenczire? Ezt e pillanatban nem tudjuk megmondani, de nagyon valószínű, hogy a Nyugat holdudvarát jelentő „társasági élet” belső mozgásai irányították rá a figyelmét. E társasági életnek ugyanis nagyon sokféle ember volt a részese, s ezek, utólag nehezen áttekinthető, de valóságos hálózatot alkottak. Csáth Géza, aki civilben orvos volt, s Moravcsik professzor munkatársaként hivatalból is érdeklődött a lélektan tudományának új eredményei, így a pszichoanalízis iránt is, és Ferenczit is ismerte, egyebek közt eljárt Spitzerékhez is. Naplójának (Csáth 2016) 1911. január 18-i bejegyzése szempontunkból nincs minden jelentőség nélkül. Ekkor, egyebek közt, Csáth ezt jegyezte le: „Spitzeréknél na-

gyon felvillanyozódtam. A lányok mulattattak, könnyen és jól beszéltem, genie nélkül udvaroltam, és ajándékoztam Lilinek egy csokor ibolyát a gomblyukamból. 'Ni, mondtam, menyinyivel szebb, finomabb nő ez a Lili, mint Olga. Jobb miliő. Jobb test, jobb ruhák és éhesebb, gyengébb, izgatóbb.' Közben észrevettem, hogy Berény festő, aki Weiner Leóval együtt eljött, figyel engem. Rájöttem, hogy Lilire féltékeny. Később pszichoanalízist csináltunk, és asszociációkat, majd én a többieknél korábban a szerkesztőségbe távoztam." (Csáth 2016: 180.) Miért érdekes számunkra ez a naplójegyzet? Nem, vagy nemcsak azért, mert a pszichoanalízis is szóba kerül benne (kiderül, hogy már társasági játékként is gyakorolták!), sőt még csak nem is Berény Róbert jelenléte miatt. Az igazán fontos az, hogy az a lány, akinek ezen az estén Csáth udvarolt, Spitzer Lili volt – később, Somló Lili néven, a még nős Ignotus kedvese, majd (második) felesége lett. (Spitzerék pedig apósa, anyósa és sógornője – s a másik Spitzerlányt, Lénit éppen Berény vette feleségül.) Ignotus pedig, mint a Nyugat főszerkesztője és a Világ munkatársa értelemyszerűen beszélő viszonyban állt a tehetséges (és sokoldalú) fiatal íróval, Csáth Gézával. Alkalmi találkozásai bármelyikén szóba jöhettek Spitzerék is, a pszichoanalízis is, és természetesen Ferenczi is. Egy orvostól, aki író is, az analízis és Ferenczi, automatikus társalgási témaként jöhetett szóba, ha szerkesztőjével beszélgetett. S ilyen szempontból érdekes Csáth naplójának 1911. február 16-i bejegyzése is: „Ma voltam Ferenczy [!] Sándornál, Freud budapesti főkonzuljánál. Berény festő mutatott be. Kedves és fiatal ember. Irigykedtem reá jó idegei miatt.” (Csáth 2016: 192.) A Berény, Ferenczi, Ignotus hármas egymásra találásának tehát már a közvetlen közelében vagyunk.

Ha tudjuk, hogy Ignotust érdekelte s foglalkoztatta a modern képzőművészet, sőt a zene is, az lett volna a meglepő, ha nem fut össze a sokoldalú, dinamikus és a figyelmet festészetével is magára vonó Berény Róberttel. Legkésőbb a Nyolcak nevezetes 1911 tavaszi kiállítása után, hiszen akkor Berény valósággal „berobbant” a magyar művészeti életbe. Ami tény: a Nyugat 1911. május 16-i számában Ignotus, *A Nyolcak esete* címmel már nyilvánosan is reflektált a fejleményekre.

4

A két, kezdetekre visszatekintő emlékezés egyebek közt azért is érdekes, mert, akaratlanul is meghatározták azt a szerepet, amelyet életükben a másik betöltött. Ignotus (1933) erről ezt írta: „Ferenczi [...] nagy volt abban, mint találja meg a tudomány számára hasznosítható megpendítéseket a laikusok beszélgetéseiben, s mint nyerve meg a laikusokat tudománya szolgálatának. Kicsiben és részletben ővele való barátságom formájában élhettem én is tulajdonképpen át, ami nagyban és földtekényi széthullámozásban a pszichoanalízis terjedésének s diadalának története lett: a teremtő tudós s a felfigyelő intellektuálisok közt való kontaktust.” (Ignotus 1933: 5., kötetben: Ignotus 2010: 117.) Ferenczi (1924) ugyanezt a másik oldalról világította meg. „Hová lett a zöld pázsit, amelyen elheveredve hallgattam mindig kész, mindig a mélybe vágó ítéleteidet, jóslásaidat mindenről s mindenkiről, amikért én csak az én ifjúian lelkes kutatásvágyam némely eredményét adhattam cserébe” – írta. Majd, már kevésbé nosztalgikusan, sőt már-már tárgyyszerűen, így folytatta: „te lettél számomra az a fórum, amelynek a véleményét szinte vak bizonyossággal döntőnek fogadhattam el és te lettél az a finom reagens, amellyel ötleteim értékét próbára tehettem, miután meggyőződtem róla, hogy ami neked tetszik, az egészen rossz nem lehet, s amire te az orrod elfintorítod, ott valami hibának is kell lenni.” (Ferenczi 1924: 714.) Számára, ahogy cikke címe is deklarálja, Ignotus a „meg-

értő” volt – s Berénnyel együtt egyféle elszigeteltségét oldó és őt védő „intézmény” is, a céhen kívül rekedt orvos számára.

Ezen a kettős – két oldalról történő – szerepmeghatározáson finomítani lehet, sőt kell, de radikálisan átrajzolni nem érdemes. Ferenczi volt az *analitikus* és Ignotus a *laikus rezonőr*. Ez a viszony azonban jóval összetettebb, s egyáltalán nem annyira aszimmetrikus, mint ahogy a nem-gondolkodástörténész értelmező vélheti. A kulturális teljesítmény ugyanis (legyen szó „tudományról” vagy „művészetről”, általában pedig „valóságértelmezésről”) végső lényegét tekintve mindig közös teljesítmény. Nemcsak az alkotja meg, aki „végső” alakra hozza s aki nevét adja hozzá, hanem az a közösség is, amely tiltakozik ellene vagy éppen megerősíti, korrigálja vagy igazolja azt, s amely lehetővé teszi, hogy a magánfelismerés nyilvánosan vállalható, „igazolt” összefüggésként jelenjen meg s ne hulljon mindjárt vissza a semmibe, a nem-tudás óceánjába. A teljesítmény, az igazi, mindig az egész szociokulturális rendszer szerepekre bomló összjátékának eredménye, s implicite mindig feltételezi a mögötte meghúzódó közösség hatékony közreműködését. Ez nem zárja ki az „alkatok” különbözőségét és a kreativitás nagyon is különböző mértékét, sőt az eltérő, mi több egymás ellen ható szerepkörök csatáját sem, de a teljesítmény mindennek az eredője, s nem egyetlen, céltudatos szándék szimpla realizációja. Ignotus és Ferenczi együttműködésének megértésekor és leírásakor pedig azt sem árt figyelembe venni, hogy ez a történet nemcsak a pszichoanalízis történetének része, hanem a magyar irodalomé s a magyar valóságértelmezésé is. Vagyis, durva leegyszerűsítés nélkül nem írható le egyetlen nézőpontból. Amennyire jogosult a múltját rekonstruálni igyekvő mélylélektané, annyira jogosult egy sor más nézőpont érvényesítése is.

Már csak azért is, mert Ignotus ténylegesen betöltött szerepköre maga sem szűkíthető le egyetlen, még oly jól hangzó szerepre sem. Szerepköre, pályája kezdetétől, voltaképpen csakis mint egy multifunkcionális, sémákba nehezen belekényszeríthető *szerepkonglomerátum* írható le. Az Ignotus-Ferenczi együttműködés így nemcsak a pszichoanalitikus elmélet alakulástörténetében és terjedésében kapott bizonyos (konkrétan fölmérendő) szerepet, de fordítva is: a pszichoanalitikus megfontolások is beépültek egy sor olyan kulturális alakzatba, amelyekre Ignotusnak ráhatása volt, s amelyek felé kreatív módon közvetíthette a Ferenczi-től (s persze Freudtól) eltanulható inspirációkat.

A kapcsolat rekonstruálásának tétje éppen e kölcsönös, oda-vissza hatás jellegének és eredményének fölmérése.

5

Ha elfogadjuk, hogy Ferenczi, majd később Freud könyvének Nyugat általi kiadása s Berény „föltűnése” döntő mértékben 1911-es történet, akkor nem lehet kétséges, hogy azok az összejövetelek, amelyekről Ignotus is, Ferenczi is beszél, legkésőbb 1911 nyarán már elkezdődtek. Ahogy Ignotus írta erről: „A Ferenczi első írásainak megjelente után ő, a freudista, s én a nyugatos, napról napra összejöttünk a Nyolcak kiállításán *szintén akkor feltűnt* festőnek, Berény Róbertnek városmajori műtermében s kertjében [...]. Reggelbe nyúló délutánokon s esteiken át vitattuk meg a Ferenczi elképesztő megfigyeléseit s következtetéseit, együtt az Einstein relativitásával, mely ugyanazokban a napokban kólintotta fejbe a világot – s másnap már másképp gondolkoztunk, mint ahogy előtte való nap gondolkoztunk volt.” (Ignotus 1933: 5., kötetben: Ignotus 2010: 118.) S mivel Ferenczi emlékeiben is a „fűben heverészás” élménye maradt meg, ehhez jó idő – nyári meteorológiai viszonyok – kellett: esős, lucskos, hideg késő őszi vagy téli időkben aligha kívánczoltak a „kertben”, a „fűben” heverészni. S ezzel egy-

bevág, amit 1911. augusztus 3-án Ferenczi Freudnak írt: augusztus 8-ától 11 napot magyarországi „barangolással” fog tölteni, s „Berény barátom, a tehetséges, fiatal festő kísér el erre a kirándulásra” (SF/FSlev I/1: 429.)

Az ilyen élősztavas, írásos rögzítés nélküli eszmecsere utólagos fölmérése, pláne rekonstruálása gyakorlatilag megoldhatatlan. Legfőljebb a szereplők utólag rögzített benyomásait lehet idézni. Mindezek a beszélgetések azonban nem maradtak következmények nélkül, s ezeknek egy-egy momentuma megfogható. Ilyen szempontból fontos a Nyugat tulajdonlásában beállt változás. Ignotus a Nyugat 1912. július 1-i számában jelentette be, hogy immár ő a folyóirat tulajdonosa, „és, mivel Osvát Ernő barátunk egyéb munkássággal egyebütt van lekötvé, átvesszem a szemle szerkesztését s az azzal járó felelősséget is” (Ignotus 1912a: 1.). S innen nézve jelentősége van annak, hogy már ebben az első, Ignotus szerkesztette számban egy Ferenczi-írás is megjelent: *Schopenhauernek Goethehez írt egy levele, pszichoanalitice nézve*. A tanulmány kiválasztása minden jel szerint szerző és szerkesztő közös megfontolásának eredménye volt. A szöveget orvos írta, de egy filozófust (Schopenhauer) és egy író (Goethe) állít a középpontba (a Nyugat elvégre nem orvosi, hanem irodalmi folyóirat volt), – s egy új orientációt mutat be, hiszen tárgyát „pszichoanalitice” mutatja be. S ami nem kevésbé fontos, a szerkesztő, azaz a kormányrudat magához ragadó Ignotus lapalji szerkesztői jegyzetet fűzött a cikkhez: „Az Imago kiadónak szívességéből közölhetem e tartalmas, érdekes és különös tanulmányt, egy időben a német szemle számára német nyelven megírt eredetivel. Az Imago Bécsben, a nagy pszichoanalista Freud székhelyén megjelenő, egyelőre kéthavi folyóirat, mely a pszichoanalízis *trouvaille*-át, az ebből fejlődő új léleknéző és lélekfelfogó módot, mely új lélektant jelent, értékesíteni kívánja az emberiség olyan lelki termékeinek megismerése számára, aminő a nyelv, az erkölcs, a vallás, a jog, aminő tudomány az esztétika, az irodalom- és művészettörténet, a mitológia, a filológia, a pedagógia, a folklóre és sok egyéb. Vagyis: alkalmazott, mindenfelé alkalmazott pszichoanalízis. Ferenczi Sándor, a tanulmány írója, a pszichoanalízis jelentőségének egyik legelső felismerője volt, s gyakorlatának és tudományának hivatott továbbfejlesztője: lélekelemző írásainak egy része magyar nyelven a múlt évben jelent meg a Nyugat kiadásában.” (Ignotus 1912b: 43.) E jegyzet „Szerk.” aláírással jelent meg, de Ignotusnak a lapszám élén tett bejelentése és a szöveg stílusa nyilvánvalóvá teszi, hogy maga Ignotus írta. S e kis jegyzet fontos dokumentum. A pszichoanalízisnek (s persze Ferenczinek is) a modern magyar irodalom általi legitimálása és befogadása történik meg benne. Ráadásul nem is egy szűken vett tudományként mutatva be azt, hanem egy, már-már univerzális magyarázóelvként. Ez a felfogás legalább két szempontból döntően fontos. Ez ugyanis nagy mértékben megkönnyítette a pszichoanalízis magyar kulturális el- és befogadtatását, ugyanakkor bevilágít Ignotus személyes nézőpontjába is. Nem kétséges, az analízis őt elsősorban nem mint orvosi praxis, hanem mint széles körűen, már-már univerzálisan hasznosítható magyarázóelv érdekelte.

Innen nézve érthető, hogy ezt követően, az Ignotus-érában, a Nyugat több-kevesebb rendszerességgel közölte Ferenczi írásait. 1913-ban (22. sz.) *A pszichoanalízisről s annak jogi és társadalmi jelentőségéről*, 1914-ben (16–17. sz.) *A veszedelmek jégkorszaka*, 1918-ban (17. sz.) *A mese lélektanáról*, majd (19. sz.) *A mechanika lelki fejlődéstörténete* címmel. (Utóbbi, mint alcíméből kiderül, „Kritikai megjegyzések”-et adott „Ernst Mach egy tanulmányához”.) Nem kétséges, hogy ha nem jön közbe a háború, s – orvosként – maga Ferenczi is nem teljesített volna katona szolgálatot, 1915-ben, 16-ban és 17-ben is lett volna legalább egy-egy Ferenczi-írás még a Nyugatban. Miként az sem véletlen, hogy a „szabadkőműves”-radikális Vi-

lág, amelynek Ignotus is egyik vezető munkatársa volt, már 1912. november 1-én, *A lelki tör-ténés alapelvei* címmel referált Ferenczi egyik előadásáról.

Maga az együttműködés, a személyes érintkezés és eszmecserék formájában a Nyugattól függetlenül is folytatódott. Jól jelzi ezt, hogy 1913 tavaszán a „helyi csoportot” megszervezni szándékozó és a csoporttal a müncheni nemzetközi pszichoanalitikus kongresszusra készü-lődő Ferenczi legszűkebb „csapatában” ott volt Ignotus is. 1913. május 12-én erről Ferenczi ezt írta Freudnak: „Csupán négy vagy öt teljesen megbízható tagot akarok befogadni, és őket rábírnám, hogy jöjjenek el Münchenbe. Egyelőre csak hárman vagyunk: Dr. Radó, Dr. Hollós meg én.” (SF/FSlev I/2: 220.) De amikor egy héttel később a csoport csakugyan megalakult, az outsider Ignotus is már a „négy-öt teljesen megbízható” tag közt volt – nyilván Ferenczi rábeszélésére. Ahogy a Ferenczi leveléhez írott közreadói jegyzet mondja: „A budapesti helyi csoport 1913. május 19-én jött létre. Alapító tagja volt Ferenczin (elnök) kívül Hollós István (helyettes elnök), Lévy Lajos (pénztáros), Radó Sándor (jegyzőkönyvvezető) és Ignotus mint egyetlen funkció nélküli tag.” (SF/FSlev I/2: 221.) Ez az alapító aktus a pszichoanalízis ma-gyarországi intézményesülésének fontos állomása volt – s ezzel egyben a nemzetközi intéz-ményesülés folyamatába egy újabb terület is betago-lódott. (Addig Ferenczi, azt mondhat-nánk, „csak” magánemberként, minden szervezeti háttér nélkül kapcsolódott Freudhoz s mozgalmához.) Hogy ebben Ignotus részt vett, az minden valószínűség szerint a szervezés gondjaival küzdő Ferenczi érdeke volt – maga Ignotus soha nem akart analitikus lenni, s for-mális funkciót most sem vállalt. De észére, tekintélyére és az ügy iránti elkötelezettségére az adott helyzetben nagy szükség volt.

Ignotus számára, szögezzük le ismét, az analízis nyilvánvalóan nem mint terápia, hanem mint a valóságértést elősegítő magyarázó elv volt fontos – és, szerkesztő lévén, mint az ezt szolgáló minőségi kézirat lehetősége. Hogy az ötlet kitől jött, nem tudjuk, csak sejtethjük, hogy Ignotus és Ferenczi valamelyik beszélgetése során, a beszélgetés *folymatában* öltött alakot, hogy jó lenne, ha a Nyugat magától Freudtól is közölné valamit. A tervet, saját néző-pontjából, de Freud lehetséges szempontjait is figyelembe véve, Ferenczi így adta elő Freudnak 1913. május 28-i levelében: „Barátom és a budapesti helyi csoport tagja, Ignotus H., irodalmár és a 'Nyugat' című folyóirat szerkesztője általam kéri Önt, szíveskedjék meg-en-gedni, hogy a Scientiához forduljon azzal a kéréssel, hogy az Ön cikkét megjelenése után köz-vetlenül magyarul publikálhassa. (Mikor jelenik meg egyébként?) Azt javaslom, adja meg a jogot ehhez Ignotusnak. Halaszthatatlanul szükségünk van egy ilyen autoratív áttekintésre, mivel itt túl sok ostobaság van forgalomban pszichoanalízis címen.” (SF/FSlev I/2: 225.) Ig-notus nevének ez a magyarul szokatlan alakban való használata természetesen abból adódik, hogy a levél eredetije német nyelvű (az eredetiben tehát a H. Ignotus forma szerepel), s a nem-magyar Freud számára illő volt megadni a 'keresztnev', valójában utónév rövidítését is. Ennél azonban fontosabb, hogy Ferenczinek akár szüksége volt a Freud-cikk magyar nyelvű közlésére, akár csak Ignotusnak akart ezzel szolgálatot tenni, az bizonyos, Ignotus a cikk létéről és tartalmáról csakis Ferenczitől tudhatott, aki azt kéziratból ismerte. A választás tehát ennyiben bizonyosan közös volt. (Maga a cikk, amelynek közlése itt fölmerül: *Das interesse an der Psychoanalyse*.) Freud gyorsan, már június 1-én válaszolt: „Ha úgy véli, hogy Ignotus-nak le kellene hoznia magyarul ezt az önmagában értelmetlen cikket, akkor természetesen beleegyezem, és felhatalmazom őt, hogy lépjen érintkezésbe ez ügyben a Scientiával. A meg-jelenés időpontját nem tudom.” (SF/FSlev I/2: 225–226.) Valami azonban közbejöhett

(nem tudjuk, mi), a cikk, Freud engedélye ellenére, nem jelent meg a Nyugatban. De egy valami így is megtörtént: Ignótus Freud látóterébe került.

Az együttműködés történetének nem lényegtelen epizódja, hogy 1913 júniusában és júliusában Ernest Jones (1879–1958) angol pszichoanalitikus Budapesten tartózkodott – Ferenczinél volt analízisben. Innen, e pontból, ma már tudható, sok fontos szál indult el, szempontunkból azonban most csak annyi a lényeges: Ferenczinél Jones és Ignótus is összeismerkedett, sőt összeemelegedett. 1913. augusztus 11-én, a Svábhegyen, a Népmívelő Társaságban Ignótus előadást tartott *Világirodalom* címmel. S ebben az előadásban van egy, történetünkhöz tartozó fontos passzus: „A tudományon együtt dolgoznak minden nemzetek fiai”, mondta ekkor, „– a frankfurti Ehrlich s a tokiói Hata együtt keresik a spirochétagyilkoló vegyszert, s az osztrák Freud, a magyar Ferenczi s az angol Jones együtt fogják a lámpát, mely bevilágítson az *Unbewust* tárnáiba.” (Ignótus 1969: 524.) Ez, bár tömör, de fontos tézis, s egyben árulkodik Ignótus analitikus orientációjának immár három pólusáról, igazodási pontként határozva meg Freudot, Ferenczit és Jonest.

Mindezek után érthető, hogy Ignótus, noha csak outsider volt, Ferenczi társaságában elutazott Münchenbe a IV. Nemzetközi Pszichoanalitikus Kongresszusra. Erre 1913. szeptember 7-én és 8-án került sor. A kongresszusról, s Ignótus jelenlétéről, *A pszichoanalitikus kongresszus* címmel hírt adott Ignótus (egyik) lapja, a Magyar Hírlap is, szeptember 9-én: „Münchenből jelentik: Ma nyílt meg Münchenben a IV. pszichoanalitikus kongresszus, melyen a többek között Bécsből Freud tanár, Londonból Jones tanár, Svájcban Jung és Flourloy, Budapestről Ferenczy és Ignótus, továbbá Amerikából, Hollandiából, Németországból és Oroszországból is számos tudós vesz részt. Az első napon Freud álmelméletéről és a zürichi iskola felfogásáról folyt vita.” Nem lehetetlen, hogy ezt a kis hírt, telefonon, maga Ignótus adta le, a felsorolt nevek rá, illetve preferenciáira vallanak. E kongresszus nevezetes eseménye, sőt bizonyos értelemben fordulópontja lett a pszichoanalitikus mozgalom történetének – itt s ekkor történt meg Freud (s a mögéje fölsorakozók) szakítása a svájci „eretnekkel”, Junggal. (A hírben a „zürichi iskola felfogásáról folyt vita” erre a szakításra utal.) A kongresszus, a résztvevők és a terítékre kerülő, elméleti és gyakorlati szempontból egyaránt fontos kérdések következtében Ignótus számára is emlékezetes esemény volt.

Élményeiről és sokfelé ágazó tapasztalatairól többször is írt – sajnos, soha sem összefüggően, mindig csak fragmentumokban, egy-egy részletet kiemelve. Először, s éppen Ferenczi kapcsán, 1914. február 8-án, a Világban. Egyebek közt ezt írta ekkor: „Mikor most ősszel ott ültem Münchenben a Bayrischer Hof nagytermében a pszichoanalitikus kongresszuson, egészen olyan érzésem volt, mintha kétezer évvel előbb a katakombákban ültünk volna össze. S Ferenczit ekkor szerettem meg igazán, ami férfitől férfihoz becsülést jelent. Mert akit itthon mindig szelídnek, megértőnek, mérlegelőnek és tudomásul vevőnek ismertem: ott egyszerre keménynek, hajthatatlannak s kegyetlenül türelmetlennek ismertem meg, a jobban tudás minden fanatikus felsőbbiségével. Ez a kedvesen rókaképpű ember belül vasból és tűzből van, de a tüze a vasát nem olvasztja, hanem acéllá edzi. A Paulussá lett Saulusok fajtájából való, akik tudnak hosszú leveleket írni s tudnak kínhalálra menni azért, amit *tudnak*. Amerika óta olyan új képpel nem mentem el emberek felől, barátaim felől, a világ felől, mint erről a kongresszusról.” (Ignótus 1914: 1–2.) Jóval később, R. M. Rilke (1875–1926) halála után, 1927-ben, Rilkére emlékezve idézte föl kongresszusi emlékei – egy másik részletét. (E cikkét [Ignótus 1927] többször, s nemcsak magyarul, később újra közölte.) Emlékeit, közel másfél évtized távolából, így indította: „Én Rilkét ismertem, sőt egy bemutatkozásnyira ismerős is voltam

vele. Nem emlékszem már: 1911-ben vagy 13-ban ment végbe München városában az a híres pszichoanalitikus kongresszus, melyen Freud saját személyében – majd azt nem mondtam: saját kezűleg – számolt le Junggal s az egész pszichomoralista svájci eretnekséggel – azon a kongresszuson én is ott voltam, s ott láttam a hosszú zöldasztalnál ülni s álldogálni egy finom, vékony, sem ültében, sem álltában nem magas szőke férfit”, Rilket. Ignotus Rilke-élménye s -értelmezése csak részben tartozik ide, bár számára ez is fontos hozadéka volt e müncheni kongresszusnak. Néhány momentum azonban, mint a résztvevőkre s az atmoszférára jellemző, ide kívánczik. Az egyik: Rilke és a résztvevők többségének kontrasztja. A költő, a szőke, „hetvenhetedik leszűrészű germán-extraktum” teljesen elűtött „a nagyobbára délibb s jórészt – mint maga a jezsaiási fejű Freud vagy az asszír királyi formájú Federn – pompázatosan keleti gyülekezettől”. A másik Rilke kísérője és védelmezője, az európai kultúra megkerülhetetlenül fontos „nagyasszonya”, – aki Rilke mellett „ült s mintegy szárnyai alatt tartotta őt, a nagy megértő, a testi megjelenésében is fürgeteges nagyasszony, Lou Andreas-Salomé, ez a nagyeszű és nagyszívű teremtés, ki valamikor Nietzscheknek volt lelki gondviselője, s most (vagyis akkor) a (Nietzschétől különben előre megsejtett) pszichoanalízisre neszelt föl s Rilket gondozta minden asszonyi s anyai melegével.” A harmadik említetlenül nem hagyható momentum az első napi csatára s az azt követő est atmoszférájára való emlékeztetés. E vonatkozásban figyelemre méltó Ignotus finom iróniája: „makabéusi koncilium”-ként emlegeti a kongresszusi vitát, majd, ismét Rilkére fordítva a szót, így folytatja: „Este is, mikorra a harc már elült, az eretnekek kísérőit s az igazhitűek még kimerülten, de már üdülni vágyva ültek vacsorához: a poharazgatás, a vicces felköszöntők s a mind családibb hang és hangulat közepett egyre kilátástalanabban árván s idegenül üldögélt” Rilke. (Maga Ignotus a vacsoraasztalnál Rilke mellett ült.)

Amiről Ignotus (legalábbis jelenleg ismert írásaiban) nem beszélt, de mindenképpen fontos tapasztalatává kellett válnia: a müncheni kongresszus a szereplő személyek és a fölmerülő érvek és ellenérvek tekintetében mintegy nagyon erős koncentrátumként jelenítette meg azt a gondolkodástörténeti szituációt, amely akkor a pszichoanalitikus mozgalmat is válaszára elé állította. Volt min elgondolkodnia.

S volt még valami: maga Ignotus is, személyében bekerült a pszichoanalitikai orientációt vallók közösségébe. Nevét, ha felbukkant, az analitikusok már konkrét személyhez, egy testképhez s egy gesztuskészlethez tudták kötni. Nem véletlen, hogy amikor 1913. szeptember 25-én Ferenczi Ernest Jonesnak referált a mozgalom aktuális helyzetéről, Ignotust is szóba hozta. Egyebek közt megemlítette, „a Pester Lloydban megjelent egy értelmetlen, zavaros és rosszindulatú cikk, amely Freudot támadja és Adlerral szimpatizál.” (E cikk Albert Ehrensten cikke volt, a *Psychotherapeutenkongress*, amely a pesti német lap szeptember 21-i számában jelent meg.) Majd így folytatta: „Talán ráveszem majd Ignotust, hogy írjon egy választ arra a szennyiratra. (N. B. Ign. Sokat emlegeti és szeretné hamarosan viszontlátni Önt. Ő a bpesti meghódítottjai közé tartozik.)” (Ferenczi/Jones 2010: 40–41.) Hogy Ignotus, bár alkalmilag írt a Pester Lloydba, most nem szállt be a vitába, mellékes. A lényeg, nevét és személyét ismert szereplőként lehetett megemlíteni, olyanként, aki „közénk” tartozik. Hasonló értelemben hivatkozik Ignotusra Ferenczi egy Freudhoz írott 1914. február 9-i levelében is. A Társadalomtudományi Társaság ugyanis felkérte Ferenczit, hogy egy nyilvános vitában szóljon föl a pszichoanalízisről. Ferenczi a fölkerést így kommentálta Freud számára. „Még adós vagyok nekik a válasszal, az újbóli elutasítás mellett döntöttem és döntenék ma is, ha Ignotus barátom érvei meg nem ingatnak némiképp. I. úgy véli, hogy a 'Társadalomtudományi Társa-

ság' (az egyetlen kör, melynek részéről némi támogatásra és durva támadások esetén védelemre számíthatunk) ajánlatát nem szabad kerek pereg visszautasítanunk. A vita elől való kitérésemet megfutamodásként fognák föl" (SF/FSlev 1/2: 286.) Ignotust tehát már Freud előtt is úgy lehetett szóba hozni, mint akit Freud ismert, s akinek véleményét érdemes volt mérlegelni, sőt Freuddal is megismertetni.

6

1914. február 8-án, a Világ vasárnapi számában Ignotusnak nagy cikke, „tárcája” jelent meg. A főcím saját, személyes rovatának szokásos címe volt: *Olvasás közben*, de a közelebbi tárgyat az alcím fejezte ki: *A lélek, amint hazajár*. Az apropót Ferenczi két könyve szolgáltatta, ahogy Ignotus regisztrálta is ezt a tényt: „Ferenczi Sándor két könyvének megjelenésekor gondolok most mindezekre – az egyiknek címe *Ideges Tünetek* s új tanulmányait fogja egybe, a másiké *Lélekelemzés*, s második kiadása azoknak a tanulmányainak, melyekkel először próbálta itt-hon a pszichoanalízist orvosok és közönség előtt érthetővé tenni.” (Ignotus 1914: 1.) Ignotus tárcája azonban nem recenzió, nem könyvismertetés, s bár Ferencziről lényeges dolgokat mond ki, elsősorban nem is Ferenczi méltatása. Itt idézi föl (a már idézett) müncheni kongresszusi élményét, s villantja föl Ferenczi karakterének kettősségét: „megértő” és „harcos”. S itt vall Ferenczi iránti „irigységéről” is. Megvallja: „azt a legszemélyesebb izgalmat” érzi, „melyet az ember akkor érez, mikor találkozik azzal, aki neki való – de már későn találkozik vele. Mindig az az érzésem van, hogy jó, hogy még élek s megérthettem még ezt a mélységes belelátást abba, ami mégis csak legjobban érdekel: az emberbe – s fáj, hogy nem vagyok tudós, hogy nem vagyok az az egészen ifjú ember, ki még átnyergelheti tehetségeit tudományos munkára, hogy munkása és heroldja tudnék lenni az új megismerésnek.” Majd így folytatta: „Kevés embert irigylek úgy, mint Ferenczit, hogy az ő számára e körülmények szerencséjében találkozott, s lélekben fia lehet [...] a nagy mágusnak, Freudnak” (Ignotus 1914: 3–4.). Ignotus eredendő szándéka, amikor leült írni, nyilvánvalóan az volt, a két új könyv kapcsán népszerűsíti barátját – személyét is, munkáját is. „Én e sorokban Ferenczi könyvéről szerettem volna írni, – arról, hogy nagy mestere szigorú tudományosságához való hűségében hol és mennyire vitte tovább az új megismerést – de már az első sornál átcsapott fejemen ez óceáni téma, s azt is észreveszem, hogy nem lehet a folytatóról s a részletmunkáról beszámolni azok előtt, kik az alapot s az egészet nem ismerik.” (Ignotus 1914: 3.) Amit e cikk olvasója megtud Ferencziről, az lényeges, és bizonyos: hozzájárult presztízse szélesebb olvasói körökben való megerősítéséhez. Valószínű mégis, hogy Ferenczi nem igazán örült e cikknek, a szöveg ambivalens érzéseket válthatott ki belőle.

A tárca egésze ugyanis valójában nem őt és munkásságát, hanem az új „tudományt”, a freudi felismeréseket állítja középpontba, s így Freud teljesítménye óhatatlanul elhomályosítja követőjét. (Ami tárgyilag helytálló megoldás, nem „igazságtalanság”, de szembeesni vele szubjektíve semmiképpen nem megerősítő élmény.)

A szöveg igazában Ignotus pszichoanalízis-felfogása szempontjából alapvető fontosságú. Részben azért, mert korábbi ismeretei, a müncheni kongresszus hatására, ekkorra értek be igazán. (Ezt a cikk ki is mondja. Az előzőekben már idéztük, de most az ide vágó mondatot érdemes és szükséges még egyszer idézni: „Amerika óta olyan új képpel nem mentem el emberek felől, barátaim felől, a világ felől, mint erről a kongresszusról.”) Részben azért, mert bár Ignotus, scientista szempontból outsider volt, de rendkívül okos ember és meglehetősen sokoldalú és sokrétű tájékozottsággal bíró gyakorló író – aki mintegy kívülről, a saját tapaszt-

talatai felől is rálátott az új eredményekre és szerepükre. S ez a pozíció, mai perspektívából szemügyre véve, ma is releváns álláspontot mutat.

Mindenekelőtt nagyon érdekes tudományfelfogást demonstrál. Többször, több ponton is deklarálja a pszichoanalízis „tudomány” voltát (összhangban Freud s Ferenczi önértelmezésével), nem tekinti azt tudománytalannak, de elkerüli a mélylélektan scientista önfélreértését. Ez a kettősség, vagy inkább nyitottság személyes tudományfelfogásából következik. „Volt idő”, írta, „hogy a vallás tudomány volt, és sose lesz idő, hogy a tudomány egy kicsit vallás ne legyen. Minden új igazság, bármily terű, a látomás erejével szállja meg megtalálóját s a járvány erejével terjed tovább. Kivált az olyan igazságok, melyekhez mindenkinek köze van, s ha igazak, az embernek a világról való képét változtatják meg. A mi nemzedékünknek is megadatott egypár igazság ilyen módon való felbukkanását s terjedését meglátnia – így terjedt, szeme láttára, az a természeti igazság, amit darvinizmusnak neveznek, az a gazdasági igazság, amit szocializmusnak neveznek, kis kezdetekből hatalmas erővel, nem velelemelkedés, hanem veleérzés útján, szakasztott úgy, annyi ellenkezést keltve, annyi elragadtatást gyűjtva, annyi addig hitet lerontva s annyi újat a hitetekbe oltva, mint a kereszténység vagy a mohamedanizmus. Így terjedt volt, nemzedékekkel elébb, a kopernikusi igazság is arról, hogy a világnak, a mi világunknak, közepe nem a föld, hanem a nap. A legtöbbször, aki ezt vallja, e meggyőződés nem tudása, hanem hite – mint ahogy megfordítva, a hívőnek a vallás nem csupán hite, hanem tudása. [...] Egészen bizonyítani semmit sem lehet, s nincs hit, amit valahogy bizonyítani ne lehetne – s mint ahogy (hogy én is Moleschottos képet mondjak) egy eszközünk van arra, hogy szeressünk s hogy fölöslegeinktől megszabaduljunk, a hitet s a tudást is egy érzésben gyakoroljuk.” (Ignotus 1914: 1.) S ebben a kontextusban határozta meg a pszichoanalízist is: „a freudizmus, éppen mélységénél, gyökerességénél s ágazatosságánál fogva éppúgy világnézet, tehát vallás. Mint a darvinizmus s a marxizmus. Ez nem azt jelenti, hogy nem igaz, s hogy nem örökkévalóan igaz, magyarázóan igaz, átalakítóan igaz.” (Ignotus 1914: 1.) S innen nézve érthető és fontos, amit először alighanem e cikkben írt le, de haláláig meggyőződése maradt: Freud író, sőt kitűnő író. „Mellesleg mondva: a legtisztább művészi gyönyörűségről mond le, aki Freud írásait rendre nem olvassa el – a Pascalokhoz s Montaigneokhoz mérhető nagyszerű és sugárzó író s Gottfried Keller óta, hogy úgy mondjam, a legkülönb német elbeszélő.” (Ignotus 1914: 3.)

Magát a freudizmust Ignotus az alapokból magyarázza s abból építi föl. „Az új képnek fővonása az, hogy a léleknek a tudatosság vagy az öntudat éppúgy csak egy váltakozó felületjelensége, mint mondjuk, az óceán mélységének s hullámozásának végtelenjén az a terime, amire a napfény ráesik. Hogy a lélek munkája éppúgy tudatlanul folyik, mint a testé, azt tudták vagy feltették Freud előtt is, de nem tudták igazán, mert nem hitték, különben számba is vették volna. Freud hiszi, mert tapasztalta s így számba is veszi. Az ő genialitása nem több, mint minden genié: hogy találkozott a tudattalannal, mint ahogy minden pillanatban találkozunk – de ő végre rá is ismert, mikor találkozott vele, s ez az, amit előtte nem tettek meg. Most már, hogy ő megnyitotta iránta a szemünket, csodálkozunk, hogy eddig ily vakok voltunk.” (Ignotus 1914: 2.) Ignotus hangsúlyozza, a „tudattalan” „kézzel-lábbal, szinte tombolva ád jelet magáról”, „éppen csak beszélni nem tud, vagy mondjuk, nem egyenesen. De különben ezerféleképp integet s elárulja magát, szinte szándékosan, szinte egyenesen azzal a célzattal, hogy ráismerjenek.” A legfőbb jel egy „érthetetlenség”. „Az érthetetlen az, hogy hová lesz, amit elfelejtünk, mikor később mégis eszünkbe tud jutni, – hol van azalatt, amíg nem gondolunk rá? S ettől csak egy lépés ahhoz a kérdéshez: hová lesz az, amire nem akarunk gondolni, aminek

gondolatát nem tudjuk elviselni, amit, mikor megtudunk, nem akarunk tudomásul venni és sikerül is elhessegetnünk magunktól? Nyilvánvalóan oda, ahol az van, amit elfelejtettünk, de megvan bennünk. Nyilvánvalóan mindahhoz, ami végbemegy bennünk, anélkül, hogy tudnánk róla.” S kimondja: „Minden egyéb, amit Freud tovább állít, ezen az alapon épül. S minden, amit állít, ezen az alapon végtelenül természetes, magától értetődő, másképp el nem gondolható” (Ignotus 1914: 2.)

A mélylélektan, anélkül, hogy tagadná terapeutikus szerepét, Ignotus számára alapvetően s döntően: antropológia. Emberleíró és -megértő elv. „Az ember egy csomó *szeretnék*, a világ egy csomó *nem szabad* (vagy, ami egyre megy, *nem lehet*) s az élet e két szó közt való állandó kiegyenlítődé. A *nem szabad*-ok állandóan legyűrrik a *szeretnék*-eket – a tudattalanba gyűrrik, ott is tartják s egészséges embernél ez állandóan baj és zavar nélkül megy végbe. De vannak, akik e le- és begyűrt *nem szabad*-okat nem tudják jól megemészteni. Kóvályognak bennük s ezerféle álruhában, melyeket a test s a lélek azért termel számukra, hogy meg ne ismeresszenek a tudatnak, melynek számára elviselhetetlenek: állandóan s újra meg újra felütik fejüket – mintegy hazajáró lelkei a léleknek, melyek nem tudnak megpihenni, míg rájuk nem ismeretek s nevükön nem nevezték őket.” (Ignotus 1914: 2.) Ignotus utal Freud felismeréseinek terapeutikus vonatkozásaira, s tételesen is kimondja, hogy a pszichoanalízis voltaképpen „lelki nagy tisztogatás”. Utal az elmélet bizonyos megosztó vonatkozásaira is. De igazában más érdekl, s más hangsúlyoz: az antropológiai szempontot. „A freudizmus”, mondja, „se nem mindentudó, se nem mindenhátó – tulajdonképp nem is pszichológia, mert hiszen a lélek mi-voltát éppoly kevésbé magyarázza meg, mint az alapvető lelki működéseket – de belelátat egy óriás terület lelki jelenség-mechanizmusába s ezzel káprázatosan sokfelé ad magyarázatot, ahol intézmények vagy jelenségek lelkieken épülnek.” A pszichoanalízisnek ez a *metaelmélet*ként való felfogása éles szemű megfigyelésre vall, s mai perspektívából is figyelemre méltó. S az is figyelemre méltó, hogy ezt a metaelméletet meglehetősen széles körben érvényes magyarázóelvként fogja föl: „Hogy az egyes emberben mint él benne minden hajdani ember s hogy az emberiség mint álmodik ugyanolyan szimbólumokban, mint az egyes ember, – hogy a gyermeki lélek mennyire a még gyermeki emberiség lélekállapotát mutatja s a bűnbe eső, tehát gyermeki indulatainak engedő egyes ember mint esik ezzel vissza az emberi nem ősalapotába, – hogy a művészet mennyire vágyteljesítő éberálom s a tudományos szomjúság mennyire a gyermek nemi kíváncsiságára épül, – hogy az álomban mint teljesül, de játszik egyúttal bújósdit előttünk, amit szeretünk s e bújósdit mennyire öre és kezese annak, hogy fel ne ébredjünk és kialudjunk magunkat... az egyes és a társadalmi lélekismerésnek s lényeglátásnak olyan tengerzudulatát szabadítja rá adeptusaira a freudizmus zsilipemelése, hogy az a kis tábor ember, aki méltatta arra, hogy ne csak halljon róla, de meg is ismerkedjék vele, *szédül és fuldoklik az új átláthatóságok e beláthatatlanságától.*” (Ignotus 1914: 3.)

A cikknek, mindezekon túl, van egy személyes hozadéka is. Freud jellemzése nyilvánvalóvá teszi, hogy Freudot Ignotus immár nemcsak írásaiból ismerte, de személyes, mondhatnánk, autopsziás ismeretei is voltak róla. Freud, mondja, „különbön egy kedves, okos, végtelenül egyszerű bécsi zsidó orvos, s jó, türelmes és felsőséges, mint afféle közapanak lennie illeik. *Gyönyörűség hallgatni is, – kellemesen, elmésen, bécsiesen beszél, éppoly formásan, világosan és egyszerűen, mint ahogy ír.*” (Ignotus 1914: 4.) Ez még nem igazán mély ismerete az embernek, erre a rétegre utóbb még több figyelemre méltó felismerés rakódott rá, de már személyes ismeretségen alapul. Ám a cikk zárlatában felidézett példázat jelzi, Ignotus Freudban már ekkor megsejtett valami mélyben rejtőző tragikumot is. „De beszédben is,

mint írásban, szinte átmenet nélkül egyszerre megtorpantja és megrendíti az embert”, mondja Freudról. „Valami olyan *déjà vu*-s érzéssel, amelyről e végső percben jut végre eszembe, hogy honnan ismerem s mikor éreztem.” S személyes emléke, amelyet itt szóba hoz, mélybe világít. A *Forum Romanum*on járt, s ahogy írta: „Testi öröm volt járkálnom, csikói gyönyörűség itt kószálnom, – gondolatlanul báméskodtam, andalogtam, ugráltam fel-alá, míg egyszerre elhűlt bennem a vér s még éppen hogy meg tudtam állani. Szakadék előtt álltam, mely sötét szájjal meredt rám fel. A *Lacus Curtius* volt, a földhasadék Róma piacán, mint a rómaiak tudták: a Hades nyílása, az alvilág, mely beletátja sötétjét az élet közepébe.”

Hogy ezt a tragédia-érzést közvetlenül Freud váltotta-e ki, vagy már a közeledő világháború öntudatlan előérzetének számlájára írható, nehéz eldönteni. De alighanem mindkét momentummal érdemes számolnunk.

7

Neheztelt-e a cikkért Ferenczi, nem tudjuk. Benedek László (1995) Ferenczi-„profilja” ismeretében azt kell mondanunk, valószínűleg igen. De „kifelé” ezt nem mutatta – tudta, hogy Ignotusra szüksége van, s „objektíve” a cikk is az ő érdekét szolgálta. Valami azonban mégis érződhetett ebből a feszültségből. Ferenczi, tudtommal, nyilvánosan vagy kollegiális magánleveleiben nem reflektált erre a cikkre, Jones-nak írott, 1914. március 16-i levelében viszont arról számolt be londoni kollégájának, hogy: „Az Önnel való beszélgetés bizony olyan ösztönző volt számomra, hogy azóta hiába keresek pótbarátot. *Ignotusnak ezer más dolga van*, a kis Radó intelligens, de még fiatal és lényegében csak kritikus hajlamú ember.” (Ferenczi/Jones 2010: 65.) Ennek a reagálásnak, ma már tudjuk, Ignotustól függetlenül is van némi pikantériája (l. Jones későbbi, Ferenczit stigmatizáló szerepét!), de hát az emberi viszonyok mindig bonyolultak – még az analitikusok egymás közötti viszonyai is.

Ignotus és Ferenczi együttműködése természetesen nem szakadt meg, s éppen Ferenczinek egy másik, Jones-hoz írott levele mutatja, hogy változatlanul tájékozott volt Ignotus magánéleti viszonyairól is. 1914. június 23-án arról adott hírt, hogy: „Immár Ignotus is törvényesen elvált a feleségétől.” (Ferenczi/Jones 2010: 65.) Az igazi, történeti fordulat azonban „kívül”, a nagyvilágban történt. Ferenc Ferdinánd meggyilkolása, majd az első világháború kirobbanása teljesen új helyzetet teremtett kettejük viszonyában is. Ennek két elemét itt is érdemes megemlíteni. Az egyik, a szerkesztő Ignotusnak szüksége lett arra a magyarázatra, amit e nagy fordulatra a pszichoanalízis, közelebbről Ferenczi tudott adni. A Nyugatnak a fejlemények miatt késve, összevonva megjelent, 1914. augusztus 16-i, szeptember 1-i keltezésű, 16–17. számában, jellemző módon, a nyitó cikk Ignotusé (*Intermezzo* címmel), a záró cikk a Ferenczié, *A veszedelmek jégkorszaka* címmel. Mindkét írás rövid, de fontos. Ignotus, Belgium példáján elmélkedve, politikai elemzést adott, de nem függetlenül a hatalomtechnika mögött is meghúzódó pszichológiai összefüggésekre való figyelmeztetéstől. Ferenczi, a szám zárlatában, tehát szerkesztéstechnikailag fontos helyen, a kiobbant háború mélylélektani magyarázatát adta. Nem tagadta meg önmagát, cikket ezzel indította: „Elképzelhető olyan szempont, melyből nézve a még oly borzalmas és izgalmas események is csak a kísérleti lélektan nagyarányú experimentumainak látszanak. Afféle 'Naturexperiment'-eknek, amilyenek a tudós dolgozószobájában megcsinálni nem bír, legfeljebb ha gondolkodása műhelyében. Ilyen kozmikus laboratóriumi kísérlet a háború.” (Ferenczi 1914: 268.) Sajátos, nem minden szempontból veszélytelen felfogás ez, de bizonyos igazság nem tagadható meg tőle. A „modern” tudomány hajlamos erre a morált mellőző csőlátásra. De, s ez Ferenczi javára legyen

írva, a cikknek ez csak a fölütése, az érvelés itt nem áll meg. Leszögezi ugyan, mintegy saját értelmezése igazolásaként is, hogy „békés időkben” a fejleményeknek csak „szövevényes módszerrel való vizsgálata útján lehet” kimutatni („és még így is alig talál vele az ember hitelre:) hogy az emberi lélek rétegezett, s hogy a kultúra csak szépen díszített kirakat, míg a bolt mélyében primitívebb portéka van felraktározva.” Ám ebből nemcsak azt a következtetést vonta le, hogy mindezt a háború most egy pillanat alatt leleplezte: „egy rántással letépte [...] a maszkot és élénk állította az embert a maga bensőbb, igazibb mivoltában”. De azt is, hogy: „Az a természetesség, amellyel ölni megyünk, talán magunkat megöletni, nem különbözik a primitív népek ösztönmegnyilatkozásaitól. Összebújnak az emberek, hogy egyesült erővel jobban védekezhessenek kifelé [...]. A jégkorszak nyomorúsága így préselte össze valamikor a legelső, családias és vallásos társadalmat, minden későbbi fejlődés fundamentumát. A háború csak visszavetett minket a jégkorszakba, jobban mondva: feltárta azokat a mély nyomokat, melyeket e kor hagyott vissza az emberiség lelkivilágában.” A háborúnak ez az értelmezése pszichológiai szempontból úgynevezett „objektív” leírás, nem háborúellenes politikai propaganda. De nem is a háborús lelkesedés dokumentuma, vagy pláne háborús uszítás (ami abban a történeti pillanatban meglehetősen általános volt). Inkább, öngazolással vegyes, *figyelmeztetés*. A cikk zárata, *expressis verbis*, ki is mondja ezt a kettősséget: „A tanulság pedig ebből ez lehetne: béke idején ne szégyenkezzünk, ha a kezdetleges embert vagy akár az állatot is felismerjük magunkban, nem szégyen a természettel ily közel rokonságban lenni. Háborúban pedig ne tagadjuk meg gyáván az élet magasabb kultúrértékeit s ne áldozunk fel belőlük többet, mint amennyit okvetlenül szükséges.” (Ferenczi 1914: 268.)

E cikk, értelemszerűen, Ferenczi álláspontját mondta ki. De megfelelt Ignotus szerkesztői elképzeléseinek s az azokat vezérlő „politikai” játszmák érdekeinek is. Óvatos, a „tudomány” tekintélye mögé bújó indirekt figyelmeztetés ez.

Az új helyzet másik lényeges eleme: Ferenczit, akit szűk évtizeddel korábban, 1905-ben kiszuperált a katonaság, most – kényszerűségből s önvédelemből – aktív, egyenruhás katonarvos lett. Ez kettejük érintkezésében, értelemszerűen, új helyzetet teremtett.

8

Ferenczi, orvosként, 1914. október 26-ától 1916. január 4-éig Pápán, az ott állomásozó 7. kir. honvéd huszárezred kötelekében teljesített szolgálatot (Erős-Kapás-Kiss 1988: 148.). Előbb, 1914. november 1-i „ranggal” népfőlkelő főorvosként (Rendeleti Közlöny, 1915. 7. sz. 101.), majd ezredorvosként, s 1915. december 2-i hatállyal, már ezredorvosként „a 7. honvéd huszár pótszázadnál” megkapta a koronás arany érdemkeresztet (Rendeleti Közlöny, 1915. 127. sz. 2120.). E helyzetnek nagy előnye volt, hogy megúszta a frontszolgálatot, azaz nem volt kitéve közvetlen életveszélynek, ami háborús időkben akár életmentő lehetőségnek tekinthető. A civil élethez képest azonban mindenképpen kényelmetlenségekkel és kényszerűségekkel járt. Itteni életét egy helyi ügyekben tájékozott kutató így foglalta össze: „Ferenczi fennmaradt, pápai keltezésű leveleiből többek közt olvasható a háború alatti hadgyakorlatok világáról, a fronton elesett gróf huszárkapitányról, Esterházy Pálról, Ignotus látogatásáról, a pápai várkastélyról – ahol Ferenczi egy ideig lakott –, a grófi uradalom jószágigazgatójának fotografálásban örömet lelő fiáról, akinek köszönhetően szintén fennmaradt egy fotó – kerek száz esztendővel ezelőttről. 1915. januárjában készült a pápai kastély udvarán, a repkénnyel befuttatott kastélyablak előtt álló Ferencziről.” (Kerecsényi 2015.) S természetesen a két kuriózumról is: Ferenczi lóháton végzett analíziséről, s Freud pápai látogatásáról.

E történet néhány momentumából is érdekes. Az egyik közvetlenül Ignotus-hoz kapcsolódik. 1914. november 3-án, Freudhoz írott levelében Ferenczi megemlítette: „A vasárnapot Budapesten töltöttem, Ignotus elkísért Párára és itt maradt egy napig. Mindent meg akar próbálni annak érdekében, hogy Budapestre kerüljek.” (SF/FSlev II/1: 84.) Az említett vasárnap november 1-e volt, ezt a napot tehát (legalább részben) Ignotus és Ferenczi együtt töltötte, majd, a Ferenczit Párára visszakísérő Ignotus november 2-án még Páran maradt. A terv, hogy Ferenczi Budapesten teljesíthesse szolgálatot, ekkor nem, de később, bő egy év múlva sikerült. Ignotus, egy elég nagy hálózatot mozgatva, ahogy előbb írókat segített föl a fővárosba (például Babitsot – Fogarásról), talán Ferenczi Pestre kerülésében is játszott valamicske, nyilván közvetett, szerepet. A kapcsolatot mindenestre, az adott lehetőségek keretein belül, tartották. Erre vall, hogy 1915. január 13-i levelében Ferenczi, a *Traumdeutung* magyar fordításának lehetőségeiről referálva Freudnak, így írt: „Talán megnyerhetem Ignotust a fordítás elkészítéséhez. Az ifjú Dr. Radó (egyesületi titkár nálunk) nagyon értelmes, de rossz a stílusa. Nos – majd csak találunk valakit!” (SF/FSlev II/1: 109.) Ignotus ugyan nem vállalta a munkát (elég sok dolga akadt anélkül is), a fordítás csak később született meg, s csak jóval később jelent meg – de jellemző, hogy fordítóként Ferenczinek Ignotus jutott az eszébe, s erről érdemesnek tartotta Freudot is tájékoztatni.

Mindezen túl a pápai időszakban érlelődött valami, ami, mint utóbb kiderült, igen csak fontos fejleménynek bizonyult. Erről maga Ferenczi egy 1923-ban írott, de magyarul csak 1928-ban publikált könyvbevezetésében így számolt be: „1914 őszén a háború elvont rendes analitikus munkámtól és egy kis helyőrségbe száműzött, ahol a huszárezrednél teljesített orvosfőnöki elfoglaltságom nem elégíthette ki szokássá vált munkakedvemem. Szabad óráimat Freud 'Három értekezés a szexualitás elméletéről' szülő munkájának magyarra fordításával töltöttem, aminek szinte elmaradhatatlan következménye volt, hogy e munka által felkeltett gondolataimat tovább szőjmem és ötletszerűen bár, de fel is jegyezzem. Ezek az ötletek a párosodás közelebbi magyarázata köré csoportosultak, melyet Freud értekezéseiben az egész nemi fejlődés befejező fázisaként ír ugyan le, de amelynek kialakulásával behatóbban nem foglalkozik. Ezek az ötletek lassanként egy ontogenetikai és filogenetikai elméletté kristályosodtak ki, melyet módomban volt Freud professzornak, mikor katonai állomásomon (Páran) meglátogatott, előadni.” (Ferenczi 1928: 5.) Ez az elmélet, amelyet előbb, magánlevelekben, „koitusz-elméletként” emlegetett, utóbb pedig mint az úgynevezett „thalasszális regresszió” elmélete lett egyetemesen ismert, magyarul, könyv alakban, a *Katasztrófák a nemi működés fejlődésében* címmel jelent meg. Ennek a – még alakulófélben lévő – elméletnek az első kritikus Ignotus volt.

Ferenczi olykor, egy-egy napra, föl tudott utazni Budapestre, s 1915 tavaszán, valószínűen március vége felé, egy ilyen útja alkalmával megbeszélte alakuló elméletét Ignotusszal. Erről, április 4-én így számolt be Freudnak: „Legutóbbi budapesti utam alkalmával ért egy apró csatlódás. Ignotus barátom, akin mint fölöttébb okos emberen, szívesen próbálom ki 'felfedezéseimet', igen hűvösen fogadta a koituszelméletet (amit megígértem, hogy Bécsbe elviszek Önnek). Azóta képtelen vagyok a témával foglalkozni: hogy jogos önkritikám vagy túlzott érzékenységem miatt-e, még nem tudom.” (SF/FSlev II/1: 121.) Hogy Ignotus leírt szövegre reagált-e, avagy „csak” élőszóban előadottakra reflektált, nem tudjuk – ha Ferenczi Bécsbe „vinni” akart valamit, akkor valószínű, valami írásos anyag már létezett az elméletből. De akár ilyen, akár olyan formában ismerte is meg a „koituszelméletet”, „hűvös” reagálásának volt valami oka. Egy biztos, ismerve őt, ez az ok nem a prűdéria volt. Vagy magát a témát nem

találta elég fontosnak és (akkor) aktuálisnak (őt magát akkor, értelemszerűen, más jellegű problémák foglalkoztatták), vagy az elmélet kidolgozását nem vélte eléggé pontosan megfogalmazottnak. S még valamiről nem lehet itt megfeledkezni. Az elmélet, kiforrott, végleges változatában sem lett soha vitákon felül álló szakmai evidencia. Úgynevezett inspiratív, de „problematikus” teória volt ez. Nem véletlen tehát, hogy, az első változatot megismerve, Ignotus valamin fönnakadt – elmaradt affirmáló lelkesedése. Freud azonban igazi mester volt, s tanítványa bizonytalanságát fölismerve, gyorsan reagált. Már április 8-án válaszolt Ferenczinnek, s nyitva hagyta a további munka előtti kiskaput: „Kíváncsi vagyok, nem kap-e betegség nélkül is egy kis szabadságot, hogy Bécsbe jöhessen. Akkor majd megvizsgáljuk, igaza van-e Ignotus barátjának az elutasításával.” (SF/FSlev II/1: 123.) A két reagálás, mivel mintegy kiegészítette egymást és egyik sem zárta el a folytatás lehetőségét, jól hatott Ferenczire: munkára, elmélete finomítására készítette. Ez szépen kiderül Freudhoz küldött április 21-i leveléből: „Ignotus elutasítása annyiban hasznos volt, hogy – hosszabb gátlás után – mégis kénytelen vagyok revidálni a dolgot, és – hitem szerint – jobban megalapozni feltételezéseim helyességét.” (SF/FSlev II/1: 125.)

Egy mindenesetre bizonyosnak vehető: Freud 1915. szeptember 9-i pápai látogatása nem (vagy nemcsak) udvariassági vizit volt katonáskodó, tehát állomáshelyéről egykönnyen eltávozni nem tudó tanítványánál. Elsősorban, azt kell gondolnunk, a Bécsben meg nem valósítható szakmai eszmecsere érdekében látogatta meg a „koituszelméletén” dolgozó Ferenczit. Úgy vélhette, s alighanem joggal, hogy immár ideje van a személyes, élőszavas eszmecsere nek e tárgykörben is.

9

1916. január 4-étől Ferenczi a budapesti Mária Valéria barakk-kórházban dolgozott, ezredorvosi rangban az ideggyógyászati osztályt vezette (Erős–Kapás–Kiss 1988: 148.) Máig nem tisztázta senki, hogyan került, kerülhetett sor erre a számára mindenképpen örvendetes eseményre. (A kőbányai gyáros, Freund Antal szerepét szokás emlegetni.) Ami tény, a dunántúli kisvárosból visszatérhetett Budapestre, és szakmailag a pápainál sokkal összetettebb, „érdekesebb”, mondhatnánk orvosi szempontból is gyümölcsözőbb munkát végezhetett. Csak föltételezhetjük, hogy „valakik” megmozdultak érte a háttérben. Ezt erősíti, hogy, bár frontszolgálatot soha nem teljesített, 1916. május 27-én a Rendeleti Közlöny már arról adott hírt, hogy „a budapesti Mária Valéria barakkórháznál [...] beosztott ezredorvosnak”, dr. Ferenczi Sándornak a király „koronás arany érdemkereszt” kitüntetését adományozott (Rendeleti Közlöny, 1916. 66. sz. 1412.).

A fővárosba való visszakerüléssel természetesen Ignotus és Ferenczi hétköznapi érintkezése is „normalizálódott”. A személyes találkozás könnyebbé és gyakoribbá vált megint. Ennek jele, hogy Ferenczi már január 24-én pletykálkodni is tudott Ignotusról – Freudnak: „Ignotus rászánta magát, hogy elvegye Somló kisasszonyt (a festőnőt). Tegnap beszéltem vele, el volt ragadtatva a tudattalanról írt dolgozatától.” (SF/FSlev II/1: 185.) Két mondat az egész, de rendkívül sok minden sűrűsödik benne össze – s Freud értette, tehát nyilvánvalóan tájékozott volt ilyen személyes vonatkozásokban is. Figyelemre méltó az is, hogy Ferenczi már ekkor tudott Ignotus döntéséről, jóllehet a házasságkötésre csak kb. fél év múlva került sor. S a „rászánta magát” szintagma is árulkodó: Ignotus és Somló, alias Spitzer Lili románca akkor már évek óta tartott, Lili miatt Ignotus már 1913-tól külön élt feleségétől, 1914-ben jogilag is elváltak, az első feleséghez mérten jóval fiatalabb és csinosabb festőnő mégis csak hosszas,

évekig tartó bizonytalankodást legyőzve tudta elvetetni magát. S a „szakmai” rész is figyelmet érdemel: szimptomatikus, hogy Ignotusnak éppen Freud *A tudattalan* című írása (Freud 1997: 77–114.) tetszett ilyen mértékben. A cikk, Ignotus számára, alapkérdéseket tárgyalt.

Freudnak ez az Ignotusról való tájékozottsága azért is figyelemre méltó, mert, a jelek szerint, az év folyamán Ignotus és Freud közül szép lassan kiiktatódott a közvetítő, Freud „nagyvezíre” (vagy ahogy korábban Csáth jellemezte: „budapesti főkonzulja”): Ferenczi. Ennek szimptomatikus jelzése, hogy valamikor 1916 novemberében Ignotus Bécsben járt, találkozott Freuddal, s rávette a professzort, hogy írjon cikket a Nyugatnak. Ez a találkozás és megállapodás önmagában is érdekes, de külön érdekességet ad neki az a tény, hogy erről Ferenczinek Freud – csak utólag számolt be. 1916. november 16-án írta Ferenczinek: „Találkoztam Ignotusszal, és ígértem a lapjának egy cikket, amelynek nemsokára nekilátok.” (SF/FSlev II/1: 238.) Ez a cikk, mint azóta tudható, az *Eine Schwierigkeit der Psychoanalyse* volt, s előbb jelent meg magyarul a Nyugatban, mint németül. Freud, ugyancsak Ferenczinek, november 26-án azt írta: „Most Ignotusnak írok egy cikket, ami kissé nehezemre esik.” (SF/FSlev II/1: 248.) Ez a „panaszkodó” mondat alighanem külön Ferenczi esetleges sértettségének enyhítésére szolgált – s legfőljebb féligazságként kezelhető. Megmaradt ugyanis Freud Ignotusnak írt levele (Vezér közread 1983: 23.) is, s ez ugyancsak november 26-án íródott, de mellékleteként már ott volt a kész cikk. Ebből a levélből tudható, hogy Ignotus előzetesen felesége nélkül, feleségét „kimentve” látogatta meg a professzort. S ebben a levélben Freud nemcsak azt deklarálja, hogy küldi a cikket: „Íme a megígért dolgozat.” De két egyéb fontos dolgot is. „Aligha lesz könnyű munka Önnek a fordítás” – írta Freud, azaz, ezek szerint, a fordító megjelenése nélkül közölt cikket maga Ignotus fordította. A másik érdekesség a honorárium megjelenése volt: „A honoráriumot, legkomolyabban, szívesen veszem élelmiszerben. Krumplit szeretnék, ha lehetséges.” (Vezér közread 1983: 23.)

A fordítást Ignotus gyorsan meg is csinálta, a cikk *A pszichoanalízis egy nehézségéről* címmel, már a Nyugat 1917. január 1-i számában megjelent. A rövid tanulmány alkalmi írás, de valószínűnek tetszik (mivel a tudattalan problémáját járja körül), hogy témája is a magyar szerkesztő kívánságához igazodik. S ebben van a híres tézis: 'az én nem úr a saját házában'. (NB. Ennek a metaforának külön hatástörténet mutatható ki a magyar irodalomban is.)

A történet margójára érdemes följegyezni: Freud (előbbieken említett) 1916. november 26-i levelére Ferenczi mindjárt, már 27-én válaszolt. S nem minden tanulság nélküli látni, hogy Ferenczi, saját jellemzése szerint is, mennyire enervált volt ekkor: „Vasárnap egy barátommal (a festővel) és Ignotusszal voltam együtt. Kényszeríteni kellett magam a beszélgetésre. Látom mennyire Gizellára koncentráltam minden emberi, egyszersmind szellemi érdeklődésem. Fáradtságomba fog kerülni, hogy az emberiség többi tagjával való kapcsolatomban egy részét helyreállítsam.” (SF/FSlev II/1: 249.) Talán nem rosszhiszeműség fölvetni, hogy Ferenczi önmagát magyarázó értelmezése, a Gizella-ügy ilyen túláltalánosítása lelki helyzete szemszögéből csak féligazság volt: az Ignotus–Freud-viszony alakulása is zavarta. Ez a „feltékenység” azonban nem öltött manifeszt alakot. Az érintkezés folytatódott, Ferenczi igyekezett fönntartani a maga közvetítői szerepét. 1917. január 2-án, Freud egyik budapesti meghívását kommentálva, álláspontját Ignotusra (is) hivatkozva fejtette ki. Azt javasolta Freudnak, ne fogadja el a Harmónia meghívását, vagy ha mégis, csak feltételekkel. „Ignotus”, írta, „akitől szintén tanácsot kértem, azonnal úgy reagált, hogy 'Vinterri' és 'elutasítás'. Az általam említett feltételeket esetleg elfogadhatónak találja.” (SF/FSlev II/2: 25.) (Vinterri, akire ezek sze-

rint Ignótus utalt, egy pszichológiai kókler volt, hipnotizőr.) Freud egyébként megfogadta két pesti híve tanácsát, s nem fogadta el a Harmónia meghívását.

Maga Freud referált a Nyugatnak írt cikke sorsáról is. Január 4-én ezt írta Ferenczinek: „Az Imago az új évet (néhány hónap múlva) Sachs kívánságára is, az Ignótus folyóiratában megjelent kis írással fogja indítani.” (SF/FSlev II/2: 26.) S csakugyan így is lett, az Imago később hozta a cikket, mint a Nyugat!

10

1917 tavaszán Ignótus megint közvetlenül Freudhoz fordult, megint cikket kért tőle. Hogy megint ellátogatott-e Bécsbe és élőszóban adta-e elő kérését (ahogy korábban tette), vagy most csak levelet írt, nem tudjuk. (Rengeteg, elvileg létező forrás nincs még föltárva, s csak remélni lehet, hogy ezek egy része nem semmisült meg, s előbb-utóbb megismerhetővé válik.) Ami biztos, 1917. április 6-án Freud írásban (is?) reagált a kérésre. Most, különböző személyes körülményeire hivatkozva kitért a kérés elől. De, s ez, ha lehet, a kitérésnél is fontosabb: komolyan vette Ignótust. Freud ekkor, egyebek közt, ezt írta neki: „meg kell mondanom, hogy éppen a szimbolikáról szóló munkát, melyet Ön javasolt nekem, nem tudnám megcsinálni. Azt is belenyugvással észleltem, hogy Önnek erről a tárgyról tulajdonképpen több és jobb gondolata van, mint nekem, úgyhogy könnyen visszafordíthatnám a fegyvert, és én kérhetném Önt, hogy ajándékozzon meg engem az Imago számára egy ilyen munkával.” (Vezér közread 1983: 23–24.) A levél vége felé utalt ugyan rá, hogy később, esetleg, ha körülményei jobbakká lesznek, mégis csak ad cikket, az igazán fontos az idézett sorokban van. Ezekből ugyanis kiderül, hogy Ignótusnak határozott elképzelései voltak, milyen cikket várt volna Freudtól, s egyáltalán nem csak 'valamit', 'bármit' remélt tőle, ahogy a nagy nevű szerzőktől a szerkesztők igen sokszor már ennyivel is megelégednek. S a „szimbolika” kérdésköre nyilvánvalóan több szempontból, például az irodalmi alkotás értelmezése szempontjából is fontos volt számára. Az pedig, hogy Freud úgy látta, e tárgykörben Ignótus otthonosan mozog, önmagában is elismerés. hiszen voltaképpen e tárgyú kéziratot „rendelt” – az őt felkérő magyar szerkesztőtől.

Ignótus azonban nem lett Imago-szerző – a háború idején annál sokkal több el nem hagyható kötelessége volt, hogy az ilyen munkához szükséges ótiuma meglehetősen volt.

Érdekes viszont, hogy a csakugyan pihenésre szoruló bécsi professzor 1917 nyári nyaralásakor megint összekapcsolódnak a szálak. Freud ekkor, magyar hívei segítségével, a Tátrában (Csorbató) pihent – s útja előkészítésében és szervezésében többen is szerepet vállaltak, így Ignótus egyik rokona is. A hölgy, egy bizonyos „Garai asszony” ugyan nem tett jó benyomást Freudra, de feladatát ellátta – s érdekes dolgok derülnek ki róla. Július 6-án Freud így írt róla Ferenczinek: „Útközben találkoztam a hölgygel, akiről kiderült, hogy az Ön instrumentuma volt mindezen szobafoglalásokban, egy eléggé mísz, nagyon bizalmaskodó, ki mondhatatlan doktorné, aki Ferenczivel, Sachsszal, analízissel csak úgy dobálódzik.” (SF/FSlev II/2: 91.) Ez a jellemzés kitűnő leírása egy jellegzetes „pesti” – polgári – habitusnak, Freudot joggal irritálta. De Garai asszony nem véletlenül kapott szerepet a történetben: Ignótus nagy Tátra-látogató volt, s a hölgy az ő rokona, – némi analitikus „érintettséggel”. Ferenczi, aki szintén a Tátrába készült, július 8-án így reagált erre: „Köszönöm a fáradságot a Hotel Mórnyál. A 'doktornő', akivel ott találkozott, régi ismerős, Ignótus rokona, aki egyébként ugyancsak a Tátrába fog menni. Ha Garai asszonyt (így hívják a fogorvosnőt) látja, le-

gyen kedves vele. Intelligens követő, aki köszönhet is egyet s mást az analízisnek. Közvetlenül buzdítottam őt arra, hogy keresse fel Önt.” (SF/FSlev II/2: 93.)

Sajnos, nem tudjuk, hogy ekkor, 1917 nyarán a Tátrában találkozott-e Ignotus és Freud (esetleg éppen Ferenczivel hármásban), de ez a kis történet jelzi, Ignotus és Ferenczi együttműködése ekkor is, a napi praktikum szintjén is élt.

11

Ami viszont szempontunkból mindenképpen sajnálatos: annak a szociokulturális erőternek, mondhatnánk úgy is: hálózatnak a mozgása, amely 1919-ben Ferenczi professzori kinevezéséhez vezetett, s amelyben óhatatlanul Ignotus is szerepet játszott, mint az ellenkultúra egyik nagy tekintélyű és jelentős befolyású személyisége, egyelőre csak roppant fragmentáltan ismert. Az esetlegesen ismertté vált tényekből nem áll össze koherens képpé e sok szereplős, bonyolult folyamat. S pechünkre, az Ignotus–Ferenczi kapcsolat személyes eseménytörténete is jórészt homályban marad az utolsó háborús évben.

A kapcsolat történetének utolsó hazai évéből, 1918-ból alig valamit tudunk. Csak néhány, bár nem érdektelen adat áll rendelkezésünkre. Az első mindjárt beszédes adalék. 1918. január 24-én Ferenczi a következőkről referált Freudnak. „Tegnap jelentkezett egy ifjú medikus mint pszichoanalitikus egy egészen jó dolgozattal Ignotus folyóirata számára. Talán a jövő közzönt itt. Bálint Aladárnak hívják: természetesen velünk egy származású.” (SF/FSlev II/2: 131.) Ilyen cikk a Nyugatban ugyan nem jelent meg, maga az információ is gyanúsán homályos – az a Bálint Aladár (1881–1924), akit az irodalomtörténet-írás számon tart, nem medikus volt, hanem író és képzőművészeti kritikus (mellesleg: a kitűnő festő, Bálint Endre édesapja), s analitikus ambícióiról, legalábbis jelenleg, nem tudunk. (Nem lehetetlen, hogy Ferenczi nevet tévesztett, s valójában Bálint Mihályról [1896–1970] adott hírt, aki csakugyan medikus volt, s kitűnő analitikus lett – részben éppen Ferenczi hatására.) De az figyelemre méltó, hogy valaki ilyen érdeklődéssel a Nyugaton jelentkezett – s erről Ferenczi tudott, jóllehet az eset csak „tegnap” történt. Ez az Ignotusszal való napi érintkezésre utal. Figyelemre méltó a levél egy eufemizmus is. A „velünk egy származású” szintagma ugyanis nemcsak annak jelzése, hogy a Nyugaton jelentkező szerző „zsidó”, hanem annak is, hogy e hálózatosodás, nem mellékesen, szubkulturális jellegű volt. A pszichoanalízis, Magyarországon, még mindig meglehetősen körülhatárolt szociokulturális térben élt.

Az év további, szempontunkból érdekes adaléka lényegében véve az év legfontosabb budapesti analitikus eseményéhez, az itt megrendezett V. nemzetközi kongresszushoz kapcsolódik, s arra vall, Ignotus, mint szerkesztő igyekezett ezt a maga eszközeivel előkészíteni. A Nyugat 1918. szeptember 1-i számában, több év szünet után, újra megjelent egy Ferenczi-cikk, *A mese lélektanáról*. Ezzel, nyilvánvalóan, már a kongresszus elé harangozott be a lap. A cikk, bár rövid, több szempontból is 'pikáns'. Egyrészt a magyar ellenkultúra politikai vezéralakjának, Jászi Oszkárnak a feleségével, Lesznai Annával vitatkozik – ez, persze, elegáns formája és érvelése révén még belefért ennek az ellenkultúrának az aktuális légkörébe. S maga a téma, a mese lélektana, jellegzetesen olyan téma volt, amely irodalom és analízis metszéspontján mozgott, tehát a Nyugatba illett. Másrészt a cikk, nem is hangsúlytalanul, az „igaz hitű” álláspontot képviselte az eretnokségekkel (Jung, Adler) s a nekik bedőlő jóhiszemű laikusokkal szemben. Egy mozgalom számára az „igaz hit” ismétlődő leszögezése és „kifelé” való deklarálása pedig mindig eminens érdek. Nem is annyira egy-egy megállapítás az igazán fontos ilyenkor, hanem a gesztus.

S hogy Ferenczi Nyugatban való fölbukkanása nem pusztán esetleges véletlenek eredménye volt, hanem szerkesztői megfontolás, mutatja, hogy Ferenczi hamarosan, már október 1-én újabb (s ezúttal hosszabb) cikkel jelentkezett a Nyugatban: *A mechanika lelki fejlődéstörténete*. A cikk tartalmi rekapitulálása nem tartozik ide, a hozzá fűzött szerkesztői jegyzet azonban igen. Ferenczi cikkét Ignotus a következőképpen kommentálta: „Most szeptember utolsó napjaiban megy, azaz hogy, mire e sorok olvasó elé kerülnek, ment is már végbe itt Budapesten az Akadémia kistermében a pszichoanalitikus kongresszus, a léleknek a körül a tudománya körül, mely a bécsi Freud tanár nevéhez fűződik, s amelynek – kezdő tudomány, viharok kitett gyenge palánta számára nagy szerencse – megvan a szerencséje, hogy ma is a mester szeme sugara alatt fejlődhetnek tovább. Az itt közzétett tanulmány a Freud meglátásának egyik legkorábbi értékelőjétől, egyik leggazdagabb továbbépítőjétől s ez építés tudományos tisztaságának legszigorúbb őrétől való, aki – Ferenczi Sándor doktor – a pszichoanalízisért való magyar apostolkodásával általában apostola nálunk a művelt megértésnek.” (Ignotus 1918: 487.) Rövid, de tömör, sőt tömény szöveg ez: a pszichoanalízis melletti, ismételt, kiállítás, hírverés – s egyáltalán nem utolsó sorban Ferenczi szerepének újra definiálása. E meghatározáshoz képest már csak a kései Ferenczi írásainak ismeretében lehet pluszt adni.

A kongresszus, amelyre a szerkesztői jegyzet utalt: az V. Nemzetközi Pszichoanalitikus Kongresszus volt, szeptember 26-tól 28-ig tartott. Ignotus (s felesége, Somló Lili) most is ott volt a résztvevők között. A kongresszusnak Budapesten való megrendezése Ferenczi nagy elismerésének számított. Némi túlzással akár azt is mondhatnánk, a pszichoanalízis, szimbolikusan, ezzel másolta le az államalakulat kettős szerkezetét, ezzel lett, legalább egy történeti pillanatra, „osztrák–magyar”. (Tudjuk, még az intézményrendszer központjának Budapestre való áthelyezése is fölmerült a tervek között.) Mindez azonban, groteszk és tragikus fintora a történelemnek, közvetlenül a háború elvesztése, az Osztrák–Magyar Monarchia fölbomlása és történelmi elsüllyedése, az élet addigi menetének sarkaiból való kifordulása előtt. Az utolsó, sőt alighanem a legutolsó pillanatban.

Hamarosan, alig másfél hónap (!) múlva, menteni próbálva a menthetőt, Ignotus elindult eleve kilátástalan svájci diplomáciai útjára. Az összeomlott régi világ, a „modern Magyarország” történeti esélyeinek a jövőbe való átmentése, az országra váró lehetőségek érdemi optimalizálása, mint a diplomácia eszközeivel való kísérlet, már elkésett. Útnak indulásáról, 1918. november 20-án, *Újabb magyar küldöttség elutazása Svájcba* címmel, a Pesti Napló röviden be is számolt. De sem a lap, sem maga Ignotus nem tudta, nem tudhatta még, hogy ezzel nemcsak addigi élete vált visszavonhatatlanul történeti múlttá, de megkezdődött hosszú – voltaképpen egészen haláláig tartó – hazátlanságának nehéz, őt legfontosabb szerepeiből is kismizmiző korszaka.

12

Ignotus hazátlanná válása (bár ő maga sokáig, voltaképpen 1939-ig tagadta, hogy „emigráns” lenne) mindent, egész addigi életét gyökeresen megváltoztatta. Értelemszerűen az Ignotus–Ferenczi érintkezés alakulását is. Ettől kezdve, más-más ország(ok)ban élve, csak véletlenszerűen, alkalmilag találkozhattak, s mivel kettejük levelezése is vagy megsemmisült, vagy/és „lappang”, kapcsolattartásuk közvetett formájáról sem sokat tudhatunk. Csak feltételezhetjük, hogy egymástól távol élve is, legalább olykor, valamely alkalomból vagy személyes indíttatásból, leveleztek.

Eleinte még bizonyosan volt közöttük érintkezés. 1919. március 18-án (tehát még a „kommün” kikiáltása előtt) Ferenczi táviratot kapott Ignotustól – s erről azonosmód referált is Freudnak: „Kedves Professzor Úr”, írta Ferenczi, „éppen most kaptam meg a következő táviratot Bernből: 'Rank és Jones itt, üdvözlöt, Ignotus.' (N. B. Ignotus most a kormány diplomáciai megbízottjaként Svájcban van.)” (SF/FSlev II/2: 221.) Ez az epizód, szokás szerint, megint több tanulsággal szolgál. Mindenekelőtt, a távirat ténye is, Ferenczi háttérismerete is arra vall, Svájcból Ignotus olykor hírt adott magáról, munkájáról Ferenczinek. Magyarán, ha nem is ismerjük őket, több svájci levélnek és táviratnak is kellett lennie. Ugyanakkor a távirat tartalma is érdekes. Ezek szerint a háttérben olyan folyamatok is zajlottak, amelyek az analitikus kapcsolatháló működésére utalnak. Rank is, Jones is neves analitikusok voltak, Ignotus ismerte őket – s mindketten föltűntek Svájcban. (Hogy ez összefüggött-e valamiképpen Ignotus küldetésével, avagy csak a magán-*network* része volt, e pillanatban nem tudjuk megmondani. De ha „csak” magántalálkozásról volt szó, akkor is van némi relevanciája. Nehéz időkből az ilyen érintkezéseknek fontos, életút-alakító szerepe is lehet.)

Ignotus, svájci küldetésének befejeződése után, 1919 és 23 közt többfelé is megfordult, így Bécsben (Ausztria), Berlinben (Németország), Kolozsváron (Románia) és Kassán (Csehszlovákia) is. Kereste a helyét, s csak ideig-óráig találta. A vándorlásnak, egzisztenciális vonatkozásain túl, az volt a nagy tétje, *német vagy magyar* nyelvű újságíró s író lesz-e a továbbiakban. Mindkét lehetőség megkísértette, de az, hogy előbb Kolozsváron (Lengyel 2015), majd Kassán (Gyüre 1986: 23–27.) is a „*kisebbségi*” újságíró szerepét is vállalta, azt jelzi, nem Magyarországon élve is *magyar író akart maradni*. S bár túlzottan markáns egyéniség volt ahhoz, hogy ebből a szerepkörből ne lökje ki gyorsan a többségi/kisebbségi helyzet kegyetlen dinamikája, ezek a próbálkozásai, történeti értelemben (mindkét „utódállamban”) valószínűs szerepekkel kísérleteztek. Hogy Ignotus sem Kolozsváron nem maradhatott (a román politika kiutasította az országból), sem Kassán (a „demokratikus” Csehszlovákiában ugyan csak új típusú politikai harcok keresztútjába került), voltaképpen azt tapasztalta meg az elsők között, amit évekkel később az Erdélyből repatriáló református püspök, Makkai Sándor mondott ki: 'kisebbséginek lenni nem lehet', a kisebbségi léthelyzet, a többségi állam nyomása alatt személyiség- és sorsdeformáló erőként működik.

A kassai helykeresési kísérlete mindazonáltal újra összehozta egy pillanatra Ferenczi Sándorral. A fiatal kassai orvosok egy csoportja, a később neves („amerikai”) analitikussá lett Lóránd Sándor (1893–1987) vezetésével, 1923. elején meghívta Kassára Ferenczit – előadni (vö. Ignotus 1947: 2.). S Ferenczi e szereplése, szerencsénkre, viszonylag jól rekonstruálható. A Kassai Napló (amelynek szerkesztőségében akkor Ignotus is dolgozott), 1923. február 1-én rövid hírben jelentette: „Ferenci [!] Sándor dr. budapesti orvos, a pszichoanalitika kitérő művelője, Freud tanár híres műveinek magyarra átültetője a mai nap folyamán városunkba érkezik, ahol az orvosszövetség vendége lesz. Ferenczi dr. február 2-án, pénteken délután 6 órakor a munkáspénztárban szakelőadást tart az orvosok részére, szombaton este 9 órakor pedig a Kassai Társaskör nagytermében a tudattalan lelkiéletéről fog beszélni a művelt közönség előtt. Erre a szombati előadásra 12 koronás egységárban lehet jegyeket kapni Vitéznél. Az előadás iránt széleskörű érdeklődés mutatkozik.” (Ferenczi dr. előadása. Kassai Napló, 1923. febr.1. 4.) Az első előadás napján, február 2-án a Kassai Naplóban Ignotus köszöntötte, méghozzá vezércikkben, a vendéget. Írása, amely *Ferenczi Sándor elé* címmel jelent meg, egyszerre köszöntő, beharangozó és a közös múltra emlékező visszatekintés. Az indítás mindjárt figyelemre méltó – s retorikailag is hatásos: „Ízetlen volna, ha ki magam is alig melegedtem

itt meg, az idevalók nevében üdvözlém Ferenczi Sándort. De örülök, hogy itt vagyok, mikor jó, s hogy jövelele s általában az ő tiszteletére úgy mondhatok néhány komoly szót, mint ahogy nagy tudósoknak valami oknál fogva való ünnepeit azzal szokás megünnepelni, hogy tanulmányokat írnak s fűznek könyvbe némely szívbeli dolgaikról.” Ezzel Ignótus megadta a fogadtatás alaphangját, s Ferenczit implicite mindjárt besorolta a nagy tudósok körébe.

Az egyik „szívbeli dolga” amiről szólt, történeti visszatekintés a közös múltra s az elsúlylyedt „1890-től 1920-ig tartott magyar harminc év” történetére. Amit erről mond, az személyes számvetesként is, „nemzedéki” önértelmezésként is alapvető fontosságú, s mint az egyik első ilyen számvetés, magyarázó értéke is nagy. Részletes elemzést érdemelne. Erre, sajnos, e gondolatmenet kereteiben nincs hely, itt meg kell elégednünk egy nemzedéket kijelölő névsor s egy meghatározás idézésével. A névsort Ignótus így adja meg: „annak a budapesti nemzedéknek, mely Tóth Bélán és Ambrus Zoltánon kezdődve elhúzódott Adyig, Babits Mihályig és Móricz Zsigmondig s melybe beleesik Pikler Gyula úgy, mint Ferenczi Sándor, Jászi Oszkár úgy, mint Garami Ernő, Kunfi Zsigmond és Hatvany Lajos”, s amelybe, mondja Ignótus, „bele merem számítani önmagamat is”, volt egy tudatos/tudattalan „szívbelisége”, mely meghatározta szerepét. S hogy ez mi volt? „Az intellektualitás s a benne vetett hitnek közössége fűzi őket össze”, mondja Ignótus, „s az ösztönemberek csálhatatlanságára vall (ezt a példát is ajánlom Ferenczinek), hogy a most budapesti díszmagyarság előtt származásuk vagy vétkeik különbözősége nélkül egyformán utálatosak.” Amit e nemzedékről és az ország széthullásáról mond, az, ismételjük meg, érdekes és releváns. E gondolatmenet kereteiben azonban csak arra lehet szorítkoznunk, amit az e nemzedék tagjaként bemutatott Ferencziről mond.

„Ferenczi Sándor”, mondja Ignótus, „e nemzedékben egyik legcsöndesebb, legérdemesebb volt. Soha politikába nem ártotta magát, soha a közéletbe el nem vegyült, soha nem tett egyebet, mint hogy *gyógyított és gondolkozott, szigorú gondosan és szigorú tudományosan*. [...] az új lélektan s lélekgyógyítás megteremtői közzé tartozik, a Kolumbuszok közzé, kik felfedezték a lélek ősi újvilágát: a tudattalant. Annyiban nem ő a genie, hogy a *trouvaillet* nem ő találta meg, hanem Freud. De annyiban geniális, hogy ő hívta [helyesen: bírta, tudta], a mesterrel együtt, megtartani az új pszichoanalista tudományt rendíthetetlen tudományos vonalúnak, melyről a csábulóbb képzeletű türelmetlenek le-letérítették volna: hogy mind a Rankok, Sachsok s a többi kitűnőek között, kik nem is mind orvosok s a mester szemöldöke alatt és vele egy időben fejlesztették és terítették mind széjjelebb e határtalannak mutatkozó új tudást, ő a *legorvosabb orvos és továbbtaláló*, azt lehetne mondani: diagnosztája az új tudománynak.” Figyelemre méltó, hogy Ignótus ebben az összefüggésben sem tagadta meg önmagát, s itt is rámutatott Pikler Gyula jelentőségére – annak bizonyítékaként is, hogy „mikor egy igazság megérett, hány felől hány elmében villan fel, s viszont e többfelé való felvillanása mennyire bizonyítéka igazságának”. De maga Ferenczi még valamire alkalom neki – arra, hogy „elmélázok és üdüljek a látványon, hogy a világtörténelemtől szétvert egy csoport igaz ember mint tud rendületlenül dolgozni, teremteni, és, mint ősük, Archimédes, nem zavartatnia cirkulusait a leomló várfalaktól.” „Ferenczi Sándor az archimédesi tisztaságú és rendületlenségű tudósok közül való. Megható, mert öröm és tisztesség, találkozni vele és megszorítani kezét.”

Mindennek ismeretében értelemszerű, hogy ekkor személyesen is találkoztak, kezét szorították és Ignótus az előadást is meghallgatta. Ferenczinek az Orvosszövetségben péntek este megtartott előadásáról a Kassai Napló február 4-i száma így referált: „A Munkáspénztár helyisége megtelt Kassa, valamint a környék érdeklődő orvosaival. Ferenczi nem bocsátko-

zott bele a psychoanalysis teoretikus fejtegetésébe, hanem igen helyesen arra fordította figyelmét, hogy megmutassa, mit és mennyit használhat fel a gyakorló orvos ebből az új tudományágból gyógyítóművészete tökéletesítésére. A tárgy érdekességén és fontosságán kívül a vendég tudós közvetlen és szellemes előadókészsége lebilincselte hallgatói érdeklődését, akik hálás tapssal köszönték meg a tanulságos fejtegetést. Magasnívójú vita indult meg ezután, amely az Európa különtermében rendezett társasvacsorán is folytatódott a résztvevők élénk érdeklődése mellett.” (Ferenczi előadása az Orvosszövetségben. Kassai Napló, 1923. febr. 4. 5.) Ignotus, nyilván, Ferenczi társaságában a társasvacsorán is részt vett.

13

Ignotus nem sokáig maradhatott Kassán, már 1923. október közepén Bécsbe költözött (Gyüre 1986: 27.). Az osztrák színházi, majd médiavilágban helyezkedett el, s az elkövetkező másfél évtizedben (egészen az Anschluss-ig) németül író „osztrák” újságíróként kereste kenyerét. Az 1920-as évek közepétől ugyan időről-időre hazaugrott Budapestre egy-egy napra (*pro forma* nem volt emigráns), s Bécsből küldött cikkeivel, mint „kolumnista” jelen volt a magyar sajtóban is. Ez utóbbi szerepe, elsősorban a Magyar Hírlapban megjelent cikkei révén, valamennyire ismertek, de rendszeren feldolgozottak ez sem tekinthető. Osvát haláláig (1929) megőrizte a Nyugat – névleges, ám immár tényleges befolyás nélküli – főszerkesztői posztját is. Ha tetszik, valamennyire, az 1919 előttihez képest összehasonlíthatatlanul „szerényebb” mértékben, jelen volt a magyar szellemi életben is. Élete és tevékenysége elsődleges közege azonban ebben a másfél évtizedben már Bécs volt, s erről ma igen keveset tud az irodalomtörténet-írás. (Ami tudható, az Ignotus szétszóródva fönmaradt, s jórészt publikálatlan leveleiből tudható. A helyzetet rontja, hogy az ő „levelesládája”, amely a hozzá írott leveleket fogadta magába, minden valószínűség szerint megsemmisült.) Mindez, értelemszerűen, teljesen megváltoztatta Ferenczivel való érintkezése lehetőségeit is.

A kapcsolat utolsó tíz évről (1923/33) voltaképpen alig valamit tudhatunk. Összefoglalóan csak néhány mozzanat emelhető ki e homályba vesző történetből.

(1) A személyes érintkezés szintjén, mondhatnánk, fizikailag és földrajzilag, immár Ignotus volt közelebb Freudhoz. Ez, persze, mindenképpen más kapcsolat volt, mint a földrajzi értelemben „távolsági”, de szakmailag kétségkívül szoros és lényegi Freud–Ferenczi munkakapcsolat. Mégsem becsülhető le. Fontosságára több minden utal. Mindenekelőtt, Bécsben élve, Ignotus és Freud időről-időre személyesen is találkozott. Ennek szimbolikus jelzése az az emlékfoslány, amelyet Ignotus 1946-ban, már amerikai emigrációjában osztott meg olvasóival egyik cikkében. „Freudnak ajánlottam fel egyszer”, írta, „mikor még mindketten bécsi lakosok voltunk, hogy szívesen feljárnék hozzá egyszer-kétszer egy héten a Semmeringre, följegyezni s megőrizni, amit bölcslet s okosat beszélgetés közben elveszteget ... s ő erre szárazon csak annyit felelt, hogy 'ehhez jobban kellene szeretnem az embereket, mint ahogy szeretem őket...' Közel a befejezéshez nekem sincs okom többet törődnöm mindenfelé elszórt földijeimmel, mint ők törődnek magukkal.” (Ignotus 1946: 2.) S a személyes érintkezésnek egy sor gyakorlati eredménye is lett. 1925-ben például Ignotus fordította le Freud akkor újonnan megjelent önéletrajzát a Nyugat számára – Freud szívességéből s engedélyével. Ahogy erre, utószavában, maga Ignotus is utalt: Freud „szívességéből hagyta a Nyugatnak, hogy ez önéletrajzát közzétehesse, úri szokott háládatosságával olyanok iránt, kik idejében megértették s mellé álltak volt” (Ignotus 1925a: 136.) Utószava (majd azt variáló cikkei sora) pedig az irodalmi szempontú Freud-értelmezés alapszövege lett, fontos felismerések sorozata.

tával. (Aligha véletlen, hogy később, 1930-ban a Psychoanalytische Bewegung Freudot köszöntő számában Freud „nyelvéről”, stílusáról Ignótus értekezett.) S nem lényegtelen, hogy Utószava, ha diszkréten is, személyes tapasztalatainak is hangot adott – hangot *tudott* adni: „Amit Freud az ő közeli végéről mond, abba ugyan, ő vele szemben, tolakodás beleszólani, de való, hogy betegségén vasakarattal s az ő személyétől elválaszthatatlan szerencsével lett úrrá, s hogy ez legutóbbi írása is, mint éppen utóbbi éveinek szinte elbájoló filozófiai tanulmányai legérettebb gyümölcsei gondolkodásának, legfinomabb termékei írásának. Soha Freud különb, nagyobb, erősebb és teljesebben ő nem volt, mint ma. Ebbe aztán ő sem szólhat bele.” (Ignótus 1925a: 138.) Ignótusnak azok a Freud-interpretációi, amelyek ma már viszonylag széles körben ismertek s könyvbe (Ignótus 2010) is össze vannak gyűjtve, nem kis részben e bécsi éveknél s a mögöttük meghúzódó személyes érintkezésnek és tapasztalatoknak a születtei.

(2) Az utolsó tíz évben is történtek személyes találkozások – ez nagy valószínűséggel állítható. Bécsben is, ahol a Freudot meg-meglátogató Ferenczi olykor megfordult, s Pesten is, ahová viszont Ignótus látogatott el időről-időre. E találkozások eseménytörténete persze csak aprólékos filológiai munkával lesz föltárható. De hogy voltak, kellettek lennie ilyen találkozásoknak, azt egyetlen konkrét példa is plauzibilissé teszi. Az Est 1926. május 8-i számának *Magyar tudós mondta az ünnepi beszédet Freud tanár bécsi ünneplésén* című beszámolójából tudjuk, hogy ekkor – „tegnap” – Freudot Ferenczi Sándor köszöntötte. S ha valami biztosra vehető, az az, hogy ezen az ünneplésen „a bécsi lakos” Ignótus is ott volt.

(3) Az utolsó tíz év alaptörténete mindazonáltal már nem a személyes érintkezés volt, hanem az alkalom kínálta, egymás melletti demonstratív kiállítás. Az együttműködés nyilvános vállalása, retrospektív leírása s a másikkal mintegy „véglegesítő” meghatározása. E gondolkodástörténetileg oly fontos gesztusoknak a két legfontosabbja ma már közismert. Az egyik Ferenczinek a Nyugat Ignótus-számába írott (e tanulmányban is többször idézett és/vagy hivatkozott) Ignótus-méltatása: *Ignótus – a megértő*. A másik Ignótusnak Ferenczi korai halálakor írott nekrológja, a *Búcsúztató*.

Ferenczi méltató cikke a Nyugat 1924. december 2-i számában jelent meg, heterogén öszszetételű, de néhány nagy nevű szerzőt (Babits, Schöpflin, Karinthy, Kosztolányi, Móricz) is fölvonultató szerzői kör írásainak társaságában. A szám összeállításának kimondatlan célja nem pusztán az ünnepelel megbecsülésének kinyilvánítása volt, hanem e gesztust megtetézve, az immár évek óta idegenben élő, hazátlan Ignótus szimbolikus „visszahonosítása”, személyének és tevékenységének irodalmi visszaigazolása. Újra legitimálása. Értelemszerű, hogy e számban Ignótus olyan „jóemberei”, barátai is a méltatók között voltak, mint Fenyő Miksa, Pikler Gyula és maga Ferenczi is. S mai perspektívából szemlélve az egyik legérdekesebb szöveg a Nyugatban outsider Ferenczi írása. Részben azért, mert felidézi együttműködésük hőskorát, s ezzel beállítja Ignótust egy olyan kontextusba, amely ma izgalmasnak és fontosnak látszik. Részben azért, mert Ignótus intellektuális alkatának egy olyan elemét, a „megértőt” állítja középpontba, amely csakugyan szerepének fontos karakterjegye volt. Részben azért, mert – ha nem is hangsúlyozottan, de – szól Ignótusnak alapvető folyamatokat kritikailag befolyásoló szerepéről is. Elismeri például, hogy Ignótus megsértette – hiúságát. „Azt persze nem igen tudod”, írta, „hogy hiúságomat érzékenyen megsértetted egyszer, mikor írott dolgaimat stílus szempontjából alaposan megkritizáltad. Bevallom, ez akkor elkedvetlenített és ennek a hatása alatt kezdtem el minden szépségre való törekvés nélkül, inkább szárazon és tárgyilagosan írni, amiért viszont az olvasók köréből ér nem egy szemrehányás. Végered-

ményben ezt is csak meg kell köszönnöm neked, mert hisz általa egy lépéssel közelebb jutottam a hiúságmentességhez, ami nélkül, hitem szerint, igaz tudományt csinálni nem lehet.” (Ferenczi 1924: 714.) Ez a beismerés persze igazában azért fontos, mert – akarva, akaratlan – elárulja, hogy – barátságuk ellenére – Ferencziben élt bizonyos *ressentiment* Ignotus iránt, s ez oly erős volt, hogy Ignotus szerepének bemutatását is beszűkítette. Ferenczi ugyanis, amikor a „megértő” szerepébe állítja be Ignotust, csak féligazságot mond ki. Homályban hagyja, hogy Ignotus, bár *pro forma* sohasem lett analitikus, e tudásterületnek nemcsak rezonőrje volt, hanem kreatív interpretátora is. (Ezt a kutatás, nyilván nem függetlenül Ferenczi értelmezői, sőt definiálói tekintélyétől, mindmáig nem érzékeli kellően.)

A stfluskérdés Ferenczi számára nyilvánvalóan érzékeny, sőt fájó pont volt, annál inkább is, mert Freudot viszont Ignotus mindig is (legkésőbb 1914-től) nemcsak jó stílusú értekezőnek, de kimondottan „nagy írónak”, a németül írás egyik legnagyobb művészeinek tartotta. (Ignotus, ismeretes, ezt sokszor és sokféle variációban elmondta.) S Freudnak ez az adottsága, Ignotus szerint, egyáltalán nem mellékes momentum volt, Freud teljesítményének lényegéhez tartozott. Azaz, bár a pszichoanalízis tudományos státusát soha nem vonta kétségbe, fölfogása – kimondva, kimondatlan – egy más természetű értelmezést is magában foglalt. S ez, tetszett vagy sem, Ferenczi számára, el nem ismerve is, komoly intellektuális kihívást jelentett.

Ferenczinek a „koitusz-elméletről” írott, Freudot tájékoztató beszámolóiból tudjuk (időrendi helyén volt is már szó róla), Ignotus a „koitusz-elméletet”, vagy legalábbis annak formálódófélben lévő első változatát is „hűvösen” fogadta. Az elmélet kidolgozása – ezért-e vagy egyéb okokból – lassan történt meg, de Ferenczi nem adta föl elképzelését, s 1923-ban könyve, egyelőre még csak németül, meg is jelent. Aligha véletlen tehát, hogy – Ferenczi Nyugat-beli köszöntőjének ismeretében – a Freud önéletrajzához írott utószóhoz Ignotus mindjárt egy pót-utószót is kanyarított. S ez az *Utószó az utószóhoz* című jegyzete (Ignotus 1925b) jó részt Ferenczi hajdan „hűvösen” fogadott elméletét interpretálja újra. Utólagos, implicit, önkritika ez s igazságszolgáltatás fegyverbarátja számára – bár alighanem csak félszívvel. S írásában igazában nem is az a legfontosabb, hogy ha röviden is, rekapitulálja Ferenczi elméletét (Ignotus 1925b: 295.) még csak nem is az, hogy Ferenczit megint „Freud legtudományosabb követője”-ként nevezi meg, hanem az alkalom, amelyből ezt megteszi. Freud ugyanis, Ignotus szerint, az önéletrajzban „[m]egmutatja, hogy főképp a vallásos jelenségek mint fordítják vissza az ember társadalmi, úgyszólván emberállati őstörténetéhez – de sem maga nem megy ennél visszább, vagyis az emberi nemnek állati származásához, sem nem említi, hogy vannak psychoanalytikusok, kik visszamennek. Oka a tartózkodásnak egyszerű: *ezek a kutatások nem indulnak, mint a többiek, Freud valamely megpendítéséből*, és – úgy látszik – Freud még nem jutott hozzá, hogy e mások kutatásait maga is végig gondolja.” (Ignotus 1925b: 295.) S pót-utószavával Ignotus ezt a hiányt pótolja. Azaz, fölmutatva a *thalasszális regresszió* elméletét, mintegy kiemeli Ferenczit a „követő” és „továbbgondoló” státusából, s originalitását mondja ki.

E gesztus, ha tudjuk, hogy már megindult Ferenczi távolodása mesterétől, nem jelentőség nélküli gesztus.

Ferenczi Sándor 1933. május 22-én, viszonylag fiatalon halt meg – még nem volt hatvan éves. Budapesti temetésén a Bécsben élő Ignotus nem lehetett jelen, de nekrológban búcsúzott tőle. A *Búcsúztató* a Magyar Hírlap május 28-i számában jelent meg, s lényegesen több és fontosabb, mint a szokásos hírlapi nekrológok. Érződik rajta a személyes megrendültség, s

retorikailag is szépen megírt, irodalmi szöveg. De, minden érthető szubjektivitása ellenére tárgyias és Ferenczit történetileg is pontosan pozicionáló bemutatás ez. Az alaphangot mindjárt az első mondatok megütötték, s az érvényesítendő nézőpont is mindjárt láthatóvá válik. „Ferenczi Sándor nekem barátom volt – s én temetése órájában, melyen ott nem lehetek, síri áldozatképp úgy hódolok elszálló lelkének, hogy bezárkózom szobámba s szemközt a papírossal, megpróbálok azon hűen s moccsatlanul szólni róla s az emberi lélek körül tett felfedezéseiről, ahogy ő tette egykor, mikor analízisombá fogott” (Ignotus 1933: 5., kötetben: Ignotus 2010: 115.). Személyesség és tárgyiasság összeegyeztetése soha nem egyszerű, de egy analitikusról, a tanban maga is magyarázó elvet látó barát mással, mint ezzel az együttlátással meg sem próbálkozhatott. Ebből a szemszögből nézve törvényszerű, hogy a kirajzolódó portré mindjárt egy konfliktussal és egy személyiségen belüli ellentmondással kezdődik. A konfliktus a megkezdett, de végig nem vitt, abba hagyott analízis – amely mindkettőjükre árulkodó. Ignotusra azért, mert elvek ide vagy oda, nem tudta elfogadni, hogy valaki, pláne a barátja, ilyen módon bele lásson, hogy titkai föltáruljanak. Ferenczire azért, mert erős szakmai ambíciói ellenére voltaképpen megkönnyebbült, hogy félbe hagyta a lelki viviszekciót. S szerepe, szubjektíve, ellentmondásos és feszültséget generáló volt: „minden embert mindig s minden helyzetben úgy látott, titokrejtő homlokkal nélkül, mint a Lesage Sánta Ördöge a házakat”, de akiket „még ezen felül, annak rendje s módja szerint kianalizált, az, úgy sejtem, el is veszett a számára” (Ignotus 2010: 115–116.). Ez, ha jól értjük a leírást, önellentmondás: az analitikus tudja, hogy a „természeteset” természetesen kell tartania, de legbelül, amit felismer, mégis megrendíti. A nekrológ, legalábbis retorikailag, erre játszik rá, erre építi mondanóját. „Ferenczi Sándortól, a tudóstól és orvostól is áldozat volt, minden egyes esetben, az objektivitás, mellyel a tudósnak és orvosnak a megfigyelendő vagy meggyógyítandó objektum előtt állnia kell. S a barát, ki nem tudós és nem orvos, talán méltóan búcsúzik tőle, ha az örök elszakadás órájában övele szemben vállalja ez áldozatot.” (Ignotus 2010: 116.)

A nekrológ egy pár fontos életrajzi ténytet csakugyan rögzít, ezekre szokás is hivatkozni. Maga a szöveg azonban legfőljebb a modern scientizmus szemszögéből tekinthető 'leleplezőnek', valójában a pszichoanalízis speciális természetébe világít be, s mai perspektívából inkább dicséret, mint leleplezés. Ignotus alaptézise ugyanis az: „akárcsak mestere, Freud, legbelül ő is *költőfajta* volt. A három tanítvány közt, kiknek gondolataira Freud úgy rábízhatta a magáét, mintha ő maga gondolná tovább: Karl Abraham, Ernest Jones s Ferenczi Sándor közt Ferenczi a mesterrel legrokonabb abban, hogy ő is a tudományt a képzelet szárnyán merte járni s mint ahogy a költő az az ember, aki igazat hazudik, föl merte tenni, hogy minden hazugság igaz.” (Ignotus 2010: 116.) Ferenczit persze két ponton distanciálja Freudtól. Kimondja (itt is), ami már annak idején is fájta Ferenczinek, s a Nyugat-beli köszöntőben föl is emlegette: a „közlés művészete” Ferenczi számára nem adatott meg. (Ignotus 2010: 116–117.) A leleplező itt legfőljebb az, hogy Ignotus elárulja, Ferenczi „tulajdonképpen írónak indult”, de nem tudott az lenni, erről le kellett mondania. (Ignotus 2010: 117.) Ez, Freudhoz viszonyítva (s Ignotus szemszögéből) kétségtelenül tehetség-deficit. A másik megkülönböztető pont azonban akár Ferenczi nóvumaként is értelmezhető. Az új „embernézethez”, mondja Ignotus, „Ferenczi azzal járult hozzá, hogy az emberi lélek őstörténetét még messzebb visszakövete, mint Freud. Ferenczinek a *trouvaille*-a abban áll, hogy meri a felnőtt lelket a csecsemői, a kultúremberit az őscsordai ember lelkére visszavezetni”. Majd, konkrétan: a tengerbe való visszavezetést, a „thalasszális regresszió” fölismerését és leírását nevezi meg Fe-

renczi nagy érdemének (Ignotus 2010: 119.) (Ez, Ignotus részéről, ismételjük meg, nemcsak elismerés, de önkritika is. A pápai katonarvos rehabilitációja.)

Végső értékítélete két elemű. Egyrészt kimondja: „Ha ma a pszichoanalízis nemcsak orvosi mesterség és lelki terepfelvétel, hanem olyan ember-természetráajz, melyre minden emberi vonatkozású tudományt: történelmet, szociológiát, jogot, nevelést, művészet- és vallástudományt újra át kell építeni, abban Ferenczi Sándornak mestere után talán legfőbb része van.” (Ignotus 2010: 119–120.) Másrészt kimondja (s ez is nagy szó), hogy Ferenczi „orvos-ság-orvos volt, aki mint ember tudott az emberre hatni, tehát tudott – ő tudta hogyan – gyógyítani.” (Ignotus 2010: 120.)

Ignotus nekrológja, ez a Ferenczi koporsójára „utolsó göröngyül” dobott búcsúztató, ma már tudható: értelmezésmeghatározó, orientáló jellemzés lett. Senki, aki Ferencziről szól, nem kerülheti meg büntetlenül.

14

Ha Ignotus és Ferenczi fegyverbarátságának történeti szerepét meg akarjuk érteni, kétfelől kell közelíteni a kérdéshez. Ferenczi felől nézve a történetet, nyilvánvaló: ő – s a pszichoanalízis magyarországi terjedése – Ignotusban olyan fegyvertársat nyert, akinek problémaérzékenysége, ezse s tekintélye megerősítően hatott az új irányra és képviselőire. Ignotus személyében a magyarországi kulturális közélet egyik informális nagyhatalma állt oda az „ügy” mellé. Egy „katakomba-mozgalom” szempontjából pedig ennek jelentősége alig becsülhető túl. S ha ehhez hozzávesszük azt, hogy Ignotus mint „igen okos ember”, beszélgetéseik során közvetlen intellektuális visszajelző és inspiráló szerepet is játszott Ferenczi „kutatásaiban”, e szerep jelentősége még inkább felértékelődik. Ezeknek a „hatásoknak” a filológiai kimutatása és leírása, a dolog természete szerint persze nem egyszerű, de a „szövegek összjátéka”, ha elég közel megyünk hozzájuk, egy-egy konkrét esetben valószínűleg még évszázadnyi távoból is föl lesz ismerhető. Ignotus, mint ez több más területen is dokumentálható, tipikus eszmetermelő intellektus volt, aki sok mindent először artikulált a magyar szellemi életben, s ezek a felismerések az ő verbalizációjában törtek utat maguknak. Az ő szempontjából természetesen ez a közös érzékenységfokozó együttműködés más funkciót töltött be. Volt ugyan lélektani érzékenysége (ez kimutathatóan alakította munkásságát), de igazában mégsem szorosabb értelemben vett lélektani tudást merített a pszichoanalízis megismeréséből, hanem – előbb csak Ferenczi interpretációjából, majd egyre inkább magának a mesternek a primer fölismeréseiből – egy *embermagyarázó metaelmélet* birtokába jutott. Az a metaelmélet, amelyet Ignotus, jó érzéssel, a maga számára elvont az analitikusok munkáiból, a „modern”, kapitalizmus kori ember *antropológiáját* tette számára érthetővé. A tudat és a tudattalan megkülönböztetése, s az utóbbi determináló erejének és szerepének fölismerése a tőkelogika mind egyetemesebbé váló érvényesülésének kitett „modern” ember *strukturális irracionálisusának* megértéséhez vitte közelebb. Számára a freudi metaelmélet a „lelki” mechanizmusok kontextusában értelmezett ember megértésének és leírásának átfogó, egyetemes magyarázó apparátusát jelentette. Ezt, nem lévén sem orvos, sem pszichológus, önmagára hagyatva, Ferenczi közvetítése és értelmező magyarázata nélkül nem, vagy csak jóval később és nehezebben sajátíthatta volna el. Ferenczi ugyanis, kivált kezdetben, egyszerre volt számára a közvetítő, a konzultáns és a mindig segítségül hívható *megmagyarázó* – a Freudhoz vezető legjobb út. Ez az út, gyakorlati és szimbolikus értelemben egyaránt elvezette őt a tan autentikus ősforrásához, megalkotójához és intellektuális lehetőségeinek kijelölőjéhez. Ignotus ilyen spe-

ciálisan metaelméleti, nem-lélektani érdekeltségének plauzibilis dokumentuma, hogy igazában soha nem akart analitikus lenni, analizálni sem hagyta magát, s nem az orvosi paradigma kereteiben közeledett a tanhoz. Sőt, még azt is kimondta, hogy az elmélet magyarázó értéke szempontjából majdhogynem indifferens, hogy az „analízisben” gyógyítani is lehet vele. Ő nem terapeutikus eszközként, hanem univerzális magyarázó segédeszközként, érzékenységekönnyítő nézőpontként használta föl.

Ez a felfogás, ha ismerjük a „modern” embernek habitusában, lelki reakcióiban is főlészínre kerülő, láthatóvá váló történeti *alaphelyzetét*, a szociokulturális gyakorlat megértésének fontos eszközeként kamatoztatható. A megértés persze nem egyszerűsíthető le erre az egyetlen megértési instrumentumra, az „igazi” megértéshez sok minden más is kell, de amit a freudi metaelmélet a megértési igyekezet szolgálatába tudott állítani, az releváns hozzájárulás volt ehhez a (végső soron kollektív) megértési folyamathoz.

IRODALOM

- ADY Endre *Összes prózai művei* X. köt. Sajtó alá rend. LÁNG József. Bp., Akadémiai Kiadó, 1973.
- A pszichoanalitikus kongresszus*. Magyar Hírlap, 1913. szept. 9. 6.
- BENEDEK László, *Ferenczi és Freud – újra. Az analitikus is ember. Gondolatok Ferenczi Sándorról*. Thalassa, 1995, 1–2. sz. 143–162.
- Buda Attila, *A Nyugat Kiadó története*. Bp., Borda Antikvárium, 2000.
- CSÁTH Géza, *Úr volt rajtam a vágy*. Naplófeljegyzések és visszaemlékezések 1906–1914. Sajtó alá rend. MOLNÁR Eszter Edina és SZAJBÉLY Mihály. Bp., Magvető, 2016.
- ERŐS Ferenc–KAPÁS István–KISS György, *Pszichoanalízis a hadseregben 1914–1918*. Hadtörténelmi Közlemények, 1988, 1. sz. 142–148.
- Ferenczi Sándor levelezése Ernest Jonesszal és Georg Grodeckkkel*. szerk. ERŐS Ferenc, KOVÁCS Anna és SZÉKÁCS Judit, Bp., Thalassa–Imágó Egyesület, 2010, 27–126.
- FERENCZI Sándor, *A neurózisok Freud tanának világtításában és a pszichoanalízis*. Gyógyászat, 1908. 15. sz. 232–235. és 16. sz. 252–255.
- FERENCZI Sándor, *Schopenhauernek Goethehez írt egy levele, pszichoanalitice nézve*. Nyugat, 1912. júl. 1. 13. sz. 43–49.
- FERENCZI Sándor, *A pszichoanalízisről s annak jogi és társadalmi jelentőségéről*. Nyugat, 1913. 22. sz. 704–711.
- FERENCZI Sándor, *A veszedelmek jégkorszaka*. Nyugat, 1914. aug. 16.–szept. 1. 16–17. sz. 268.
- FERENCZI Sándor, *A mese lélektanáról*. Nyugat, 1918. szept. 1., 17. sz. 376–377.
- FERENCZI Sándor, *A mechanika lelki fejlődéstörténete. Kritikai megjegyzések Ernst Mach egy tanulmányához*. Nyugat, 1918. okt. 1. 19. sz. 487–494.
- Ferenci dr. előadása*. Kassai Napló, 1923. febr. 1. XXXIX. évf. 25. sz. 4.
- Ferenczi előadása az Orvosszövetségben*. Kassai Napló, 1923. febr. 4. XXXIX. évf. 27. sz. 5.
- FERENCZI Sándor 1924: *Ignotus – a megértő*. Nyugat, dec. 2. 23. sz. 23.
- FERENCZI Sándor, *Katasztrófák a nemi működés fejlődésében*. Pszichoanalitikai tanulmány. Bp., Pantheon, 1928.
- Freud, Sigmund 1917: *A pszichoanalízis egy nehézségéről*. Nyugat, jan. 1. 1. sz. 47–52.
- Freud Zsigmond 1925: *Freud önéletrajza*. Fordította és utószóval kíséri Ignotus. Nyugat, 14–15. sz. 101–135.
- Freud, Sigmund 1997: *Sigmund Freud Művei* VI. Ösztönök és ösztönsorsok. Metapszichológiai írások. Bp.: Filum

- Gyüre Lajos 1986: *Kassai Napló 1918–1929*. Bratislava: Madách
- Ignotus (Hugó) 1910: *A pártfogoltak céhe*. Nyugat, júl. 16. 1001–1003.
- Ignotus (Hugó) 1911: *A Nyolcak esete*. Nyugat, máj. 16.
- Ignotus (Hugó) 1911: *Tengerparti alkonyat*. [Vers.] Nyugat, júl. 1., 13. sz. 55–56.
- Ignotus (Hugó) 1912a: *A Nyugat olvasóihoz*. Nyugat, júl. 1., 13. sz. 1–3.
- Ignotus (Hugó) 1912: [Jegyzet.] Nyugat, júl. 1., 13. sz. 43.
- Ignotus (Hugó) 1913: *Világirodalom*. Elmondattott a Népmívelő Társaság előadásaképpen augusztus 11-én a Svábhegyen. Nyugat, 16. sz. 271–278.
- Ignotus (Hugó) 1914: *Olvasás közben. A lélek, amint hazajár*. Világ, febr. 8. V. évf. 34. sz. 1–4.
- Ignotus (Hugó) 1918: [Jegyzet.] Nyugat, okt. 1. 19. sz. 487.
- Ignotus (Hugó) 1922: *Ady, a genie*. Tűz (Pozsony), ápr. 1.–ápr. 15.–máj. 1. 1–2–3. sz. 4–11.
- Ignotus (Hugó) 1923: *Ferenczi Sándor elé*. Kassai Napló, febr. 2. XXXIX. évf. 26. sz. 1.
- Ignotus (Hugó) 1925: *Utószó Freud önéletrajzának magyar fordításához*. Nyugat, 14–15. sz. 136–138.
- Ignotus (Hugó) 1925: *Utószó az utószóhoz*. Nyugat, 16–17. sz. 295–296.
- Ignotus, Hugo 1930: *Freuds Sprache*. Psychoanalytische Bewegung 2. sz. 510–511.
- Ignotus (Hugó) 1933: *Búcsúztató*. Magyar Hírlap, máj. 28. 5.
- Ignotus (Hugó) 1947: *A Tarlóról. Lóránd Sándorral*. Szabadság (Cleveland), febr. 13. 2.
- Ignotus (Hugó) 1947: *A Tarlóról. Magyar iskoláztatásom*. Szabadság (Cleveland), okt. 31. 2.
- Ignotus (Hugó) 1969: *Ignotus válogatott írásai*. Vál., szerk. és az előszót írta Komlós Aladár. Bp.: Szépirodalmi
- Ignotus (Hugó) 2010: *Túl az óFerenczián*. Válogatás Ignotus pszichoanalitikus vonatkozású írásaiból. Összeáll, jegyz., elő- és utószó Hárs György Péter. Bp.: Múlt és jövő
- Kerecsényi Zoltán 2015: *Ferenczi Sándor, a magyar Freud*. Népszava, okt. 31.
- Lengyel András 1980: *A „freudizmus” mentalitástörténet alapjai és Ignotus Freud-értelmezése*. Életünk, 7. sz. 587–594.
- Lengyel András 2015: *A Keleti Ujság éln. Ignotus Hugó kolozsvári epizódjáról*. Kalligram, 10. sz. 64–80.
- Magyar tudós mondta az ünnepi beszédet Freud tanár bécsi ünneplésén*. Az Est, 1926. máj. 8. 9.
- SF/FSlev I/1: *Sigmund Freud–Ferenczi Sándor Levelezés. 1908–1911*. Szerk. Ernst Falzeder et al. A magyar kiadást sajtó alá rend. Erős Ferenc és Kovács Anna. Bp. 2000.
- SF/FSlev I/2: *Sigmund Freud–Ferenczi Sándor Levelezés. 1912–1914*. Szerk. Ernst Falzeder et al. A magyar kiadást sajtó alá rend. Erős Ferenc és Kovács Anna. Bp.: 2002
- SF/FSlev II/1: *Sigmund Freud–Ferenczi Sándor Levelezés. 1914–1916*. Szerk. Ernst Falzeder et al. A magyar kiadást sajtó alá rend. Erős Ferenc és Kovács Anna. Bp. 2002.
- SF/FSlev II/2: *Sigmund Freud–Ferenczi Sándor Levelezés. 1917–1919*. Szerk. Ernst Falzeder et al. A magyar kiadást sajtó alá rend. Erős Ferenc és Kovács Anna. Bp. 2003.
- Személyes ügyek*. Rendeleti Közlöny a Magyar Kir. Honvédség számára, 1915. jan. 30. 7. sz. 99–101.
- Személyes ügyek*. Rendeleti Közlöny a Magyar Kir. Honvédség számára, 1915. dec. 11. 127. sz. 2120.
- Személyes ügyek*. Rendeleti Közlöny a Magyar Kir. Honvédség számára, 1916. máj. 27. 66. sz. 1412.
- Szerdán temetik dr. Ferenczi Sándort*. Az Est, 1933. máj. 24. 9.
- Újabb magyar küldöttség elutazása Svájcba*. Pesti Napló, 1918. nov. 20. 7–8.
- Vezér Erzsébet közread. 1983: *Ignotus levelezéséből*. Kritika, 11. sz. 23–26.